

ДРОЧЕВО БЕРЕСТЕЙСЬКОГО РАЙОНУ НА ПОЛІССІ (монографія) *

Василь Пастущин

УДК 39(477.41/.42-22)(0.044)

Вступ.

Поліщуків я пізнав у перше в часі світової війни (1914–1918) у таборі для евакуйованих, Вольфсберг (Каринтія). Там я мав нагоду приглянутися ближче життю поліщуків, які зацікавили мене своїми звичаями, одягами, говіркою тощо й тими рисами різнилися від гуцулів, бойків, волиняків, буковинців, що там теж, як евакуйовані перебували.

У мене вже тоді виявилось гаряче бажання, а саме відвідати поліщуків у їхній країні, коли тільки це буде можливе, щоб на ширшій базі пізнати Полісся з його жителями та культурою. Це моє бажання я з різних причин міг здійснити щойно в липні 1938 року.

Я виїхав на Полісся без жодної зовнішньої принуки й підмоги, власним коштом, без фотографічного апарату, не згадуючи про фонограф, бо за такі речі можна було тоді там потрапити в тюрму: перейшов, частинно переїхав цю прекрасну, дивну країну здовж і впоперек; але тому, що принагідні розмови з людьми й оглядини поліських краєвидів з поїздів й автобусів не дають багато користі, я рішив вкінці зупинитися довше в одному селі, щоб і відпочати й приглянутися культурі вправді одної місцевості, але за те основніше. Тим селом вибраним за порадою поліщуків було Дрочево в Берестейському районі.

Село Дрочево — це людьми забутий закуток, як багато інших поліських осель: лежить воно на південному сході від Берестя, майже на самій волинсько-поліській границі; з Берестя їдється залізницею в напрямі Ковля й висідається серед лісу на малій станції Малорита, а звідсіль треба їхати або йти 34 кілометри; я їхав парою кріпких коней з Малорити до Дро-

чева більш ніж 7 годин, бо дорога як на Сагарі [Сахара] — в загальному — піскова або камінна шоса з різними баюрами й діркими містками: такими шляхами можна їхати або йти тільки вдень, ніччю можна пропасти разом з кіньми або заїхати на манівці, бо всяких доріг, доріжок і стежок тут так багато, що блудять по них навіть найбільш досвідні тубільці¹.

Село Дрочево розташоване по хуторах на багнисто-пісковій та лісистій рівнині, належить до православної парохії в Оріхові, а адміністративно до волості в Олтуші.

Назва села походить від поля Дрочево, яке раніш належало до Оріхова: це село — як оповідали мені старі люди — зачали будувати кілька-десять років перед світовою війною (1914–1918); хуторній вигляд села походить звідсіль, що кожний будував собі хати й економічні будинки на своєму пайку землі, яку отримав від батьків, а яка була розташована по різних місцях.

Причина повстання села Дрочево була залежна головню від того, що поля Дрочево лежали задалеко від села Оріхова; ті, що перші з Оріхова тут поселилися виміняли опісля свої пайки в Оріхові за поля Дрочево з тими, що залишилися в Оріхові; перед згаданою світовою війною було тут заледви кілька хат, а радше звичайних буд для пастухів; село розрослося головню по світовій війні².

По приїзді до Дрочева я замешкав у школі, а саме в шкільній кімнаті, яка тоді в часі канікул була вільна від науки; тут пізнав я вчительку Наталію Флюнт, яка подала мені перші інформації про село Дрочево та його культуру, опісля пізнав православного культ-служителя в Оріхові Костя Кедрича і завдяки йому я пі-

* Текст друкуємо з поясненнями деяких слів зі збереженням орфографії, пунктуації та стилістики автора. — *Ред.*

знав багато таких речей, про які не міг мене ніхто в селі поінформувати.

З кожним днем мого побуту в Дрочеві я пізнавав що раз більше людей і то від наймолодших до найстарших і від найбідніших до найбагатших, розмовляв з ними на різні теми передусім такі, які їх цікавили: старші селяни і селянки питалися мене передусім, чи родюча земля, як господарюють селяни, дівчата й хлопці питалися, чи хороші хлопці й дівчата, як вони одягаються в моїх родинних сторонах.

У таких звичайних розмовах я пізнавав вартість дрочев'ян і вибирав собі таких, що найбільш надавалися до моїх дослідів, а коли я часом помилявся, то я питався, хто краще мене про дану річ може поінформувати: так наприклад, коли якийсь хлопець або дівчина не знала напам'ять якоїсь цілої пісні, то я питався, хто знає цілу пісню, приходили інші й так спільними колективними зусиллями ми устійнювали тексти пісень тощо.

Спочатку відносилися до мене дрочев'яни з певним недовірям, чого я їм за зле не брав, бо вони мене вперше побачили в Дрочеві; опісля запрошували мене заходити до них до хати, радо інформували про усе те, що знали, а навіть гостили. Деякі з них жаліли, що я приїхав до Дрочева в часі жнив, де тільки багато роботи мають, просили приїхати вдруге, але безумовно взимку.

Мої найкращі інформатори це: Варвара Коробійка 70 років (обряди, вірування), Маркар Бегеза 60 років, Левчук Діонізій 50 років, Луцик Яків 45 років (економічні господарські справи), Бегеза Дуня 18 років, Кухарук Параска 17 років і багато інших дівчат і хлопців (народні пісні)³.

Від цих інформаторів я також довідався, що передтим ніхто не просліджував культури в Дрочеві, це ствердив теж культ-служитель Кость Кедрич й учителька Н. Флюнт.

Культура села Дрочева.

А). Будівництво та інвентаризація житлових будинків.

Кожному, хто тільки оглядає Полісся, впадає в очі майже на кожному кроці великий

примітивізм і консерватизм культури: причиною цього в першу чергу є важкі комунікаційні обставини, які місцями утруднюють, а подекуди майже зовсім унеможливають доступ всякій вищій зовнішній культурі, а крім цього місцями якимсь непоправне лінивство переважно у чоловіків, менш у жінок. Бачимо це теж у будівництві житлових будинків та в інвентарі цих будинків.

Житлові будинки — в загальному — є в дуже лихому стані з дірливими стріхами, хоч є чим ті стріхи пошити: літом творить дощівка повні озера в сінях, хаті ще гірш узимку, але це не зворушує поліщука; стіни житлових будинків підперті бальками, щоб не завалилися, хоч є тут багато лісів і невеликим коштом можна такі будинки зремонтувати, або як поліщуки кажуть пересипати стіни.

Місце під хату вишуковують звичайно на горбках, щоб у часі дощів вода не заходила до хати та інших економічних будинків. Більша частина хат вибудована безпосередньо на землі без всяких насипів, дуже часто навіть без підвалин: такі хати в короткому часі западаються в землю так, що людина вищого зросту не може до такої хати зайти, або мусить згинатися, щоб не розбити голови об одвірки або стелю. Звертають увагу також на те, щоб хата та економічні будинки були віддалені від вулиці щонайменше 5—10 метрів. Між хатами та вулицею є звичайно цвітники, у яких часом стоять високі хрести з завішеними рушниками, як жертва за померші душі⁴.

Хати будовані з цілих бальків⁵, шпари між поодинокими бальками заліплюють на зиму глиною й дають загати з соломи, сіна або з листя дерев; хати білять зовні глиною, рідше вапном; деякі хати мають ганки, а деякі призиби, на яких сидять і розмовляють у свята й теплими, погідними, літними вечорами; на кожній хаті вивішена від вулиці бляшана вівіска з порядковим номером хати та іменем і прізвищем її власника.

Хати складаються звичайно з одної кімнати, до якої заходиться з сіней, в яких є повно економічних посудин: жорни, цебри, діжки,

бочки, коші, плуги, ярма, упряж, коси, серпи, мотики, мотовила, ручні й ножані ступи тощо. Кімнати звичайно квадратні або прямокутні, не тинковані, без дерев'яної долівки, дуже рідко з долівкою; у хаті найбільше місця забирає хлібна піч, на якій сплять старші члени родини; піч звичайно будують у куті по правій руці від кімнатних дверей частиною з каміння, а частину з цегли.

Хати переважно брудні, днями не замітані, хоч дітей повно в хаті⁶, з тяжким, не здоровим повітрям, переважно ранком.

Інвентар хат дуже бідний і примітивний: часом крім стола в куті і крім лав довкола стін нічого іншого нема, часом висить на стіні кілька образів прикрашених вишитими рушниками та цвітами, тут і там можна побачити прикріплені до стелі колоски та жердки, на яких вішають одяги. Кухонну посудину переховують у печі або під лавами.

У хатах багатших є крім цього «полиці» на яких складають глиняну посудину, часом зустрічається ліжка, крісла та малі стільчики для дітей.

Хати освічують нафтою (газою): вогонь у печах передержують нараз цілими тижнями, бо сірники тут дуже дорогі тому, що крамниці в селі зовсім нема, а до міста дуже далеко: такий вогонь позичають собі нараз сусіди замість сірників.

Молодші сплять на лавах або на голій долівці: узимку накриваються одягами, які теж кладуть собі під голови замість подушок; подушки можна побачити тільки в багатших; інакше влітку: тоді хлопці й дівчата сплять по стодолах на сіні, а в часі жнив також на полі.

Вікна в хатах малі, нечищені як млинські, звичайно забиті цвяхами, щоб «чисте» повітря не вийшло з хати, не симетричні: часом можна побачити побіч квадратного вікна друге прямокутної форми, часом одно вікно має три шибки, а друге побіч нього чотири або шість шибок і т. д. — це вже залежить від мистецького смаку хазяїна та хазяйки, які не завжди погоджуються з собою.

Крім однокімнатних хат є часом дві хати під одним дахом: в одній такій хаті мешкають

батьки з малолітніми дітьми, в другій оженені сини або замужні доньки; часом під одним дахом — і таких хат можна сказати є найбільше — міститься хата з коморою, сіни, стайня і стодола: до такої хати й комори заходиться з сіней, а по другому боці сіней є двері до стайні; продовженням стайні є стодола, до якої заходиться ззовні. Часом можна бачити під одним дахом тільки хату відділену сіньми від комори, а під окремим дахом стайню разом з стоделюю, часом стайня стоїть окремо від стодоли і це має місце у багатших хазяїв.

Стайні й стодоли мають звичайно прибудівки на дровітню, возівню і різне хазяйське приладдя, якого не можуть примістити в сінях; тут і там побіч хазяйських будинків можна побачити обороти з сіном або снопами, яких не можуть помістити в шобах та стодолах. Побіч хазяйських будинків можна теж побачити окремі кучі для свиней, а дуже рідко виходки і то переважно у «американців» — це в таких тутешніх людей, що колись перебували в Америці, а опісля вернулися до рідного села.

В коморах переховують харчі, одяги тощо; у стайнях стоять окремо корови, окремо воли, телята й коні, не припинані — як деінде по інших селах — на ланцюгах, тільки відділені від себе дрючками: в часі пожеж, які тут часто мають місце — як пояснюють селяни — худоба бентежить в стайнях, ричить і дуже важко відпинати її з ланцюгів, відкривається двері від стайні, витягається дрючки й худоба сама дуже швидко вибігає на подвір'я.

Стайні взимку дуже холодні, гною не викидається місяцями з стайні, щоб худобі було тепліше, перед кожною стайнею є «озеро» гноївки, яка влітку затроює повітря на хазяйстві.

Дахи усіх будинків покриті переважно стріхою, рідше гонтами, аще рідше бляхою; замків у дверях будинків або зовсім нема або дерев'яні, звичайно ніччю підпирають двері дрючками або бочками тощо, щоб таким чином утруднити доступ злодіям до нутра будинків.

До кожної хати є прикріплена драбина, якою вилізають на дах, щоб від часу до часу чистити димарі; курних хат у Дрочеві немає,

Джерела до етнографії
(з рукописних архівів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України)

бо це село — як вже зазначено — є сучасне село збудоване кілька десятих літ перед світовою війною (1914—1918).

На подвір'ях є звичайно окремі криниці для одного хазяйства, часом одна криниця є спільна для кількох сусідніх хазяйств: ті останні криниці є нерозривною причиною різних сусідських суперечок, які походять з того, що всі хочуть користати з такої криниці, але не всі почувуються до обов'язку, щоб таку криницю утримати в порядку. Тутешні криниці є 3—6 метрів глибокі з підшкірною водою, яка звичайно в часі посухи висихає; вода з таких криниць нездорова і є причиною різних хворіб; дуже рідко можна тут побачити криниці з чистою, здоровою, джерельною водою. Біля кожної криниці стоять видовбані з дерева корита на воду для худоби.

Хазяйства в Дрочеві є звичайно огорожені, тільки лінійні хазяї не огорожують своїх будинків: огорожують свої будинки воринням, як на Гуцульщині або звичайним лозовим плотом, якого верхи покривають часом терниною, щоб тим способом утруднити доступ непокликаним сусідам до нутра хазяйства.

До хазяйства входить воротами; часом побіч воріт є теж вузька фіртка, в такому випадку ворота служать для переїзду возів тощо, а фіртка для переходу людей.

Улітку в часі жнив на хазяйстві залишаються тільки старші й діти, всі інші здібні до праці працюють на полях. Крім цього майже на кожному хазяйстві зустрічається багато псів (різні Мурзи, Бриськи, Бурики, Мурики тощо), а між ними багато хворих (скажених) — про здоров'я тварин ніхто тут не дбає, — які кидаються на подорожніх і кусають; є тут теж велика кількість котів, які вештаються по хатах і є носіями різних хворіб, переважно в часі епідемій, яких тут теж багато.

Б). Хліборобство та інші сумісні роботи.

Хліборобство в Дрочеві — подібно як будівництво — є типово-традиційне; земля тут у загальному мало родюча: піски, ліси, багна та озера займають значні простори. Поля роз-

ташовані тут звичайно на дуже вузьких і довгих нивках, які оточують глибокі й широкі борозди. Штучних навозів майже не знають, а стаєний гній, який вивозять на поле восени або на весні й розкидають руками, далеко не вистачає до того, щоб піднести родючість землі на вищий щабель.

Раніш орали переважно волами, менш кіньми, тепер навпаки; корів до плугів і возів тут не вживають, бо такі корови на думку дрочев'ян мало дають молока та швидко старіються; залізний плуг зачинає вже й тут усувати дерев'яну соху, якою ще обгортають молоду картоплю⁷.

Поля засаджують найбільш картоплями, які восени закопують по ямах на полі, а пізніше звозять до хати в міру потреби; крім цього засівають поля житом, вівсом, просом, гречкою, коноплею й льном, дуже рідко пшеницею, яку влітку горобці та різні комахи нищать; до рідкостей належить теж тут конюшина⁸.

По полях, городах і над будинками, переважно над курниками уставляє населення Дрочева багато страхопудів, які мають відстрашувати горобців і дикі звір'ята, що нищать збіжжя, картоплю й домашній дріб⁹.

У часі жнив найбільш роботи в полі: у поле йдуть нерозривно всі й ночують по полях, бо деякі поля лежать дуже далеко від села й ніч коротка.

У часі жнив є тут звичай, з яким я щойно в Дрочеві зустрівся, а саме: кожному недрочевську людину витають жінці новим хлібом, дівчина зо снопом збіжжя виходить напроти людини, благословить новим хлібом і перев'язує перевеслом; за таке привітання слід не тільки подякувати, але треба також дати якийсь дарунок, звичайно грошевий, щоб не образити дівчини й щоб не стати предметом обмови з боку інших жінок. Це мене досить коштувало грошей, вкінці числячись з моєю скромною касою я свідомо обминав таку зустріч з жінками в полі¹⁰.

Добрі жнива закінчують багатші хазяї й батюшки обжинками: жінці плетуть вінки зо збіжжя й співають обжинкові пісні та за-

носять ці вінки хазяям жнив; хазяїн відбирає вінки, дякує жінцям й улаштовує для них забаву з музикою, де гуляють та співають до сходу сонця¹¹.

Звезене з піль збіжжя до stodil й оборогів молотять ціпами в міру потреби в різних місяцях: перш усього молотять збіжжя на хліб, якщо старий хліб вичерпався, опісля молотять збіжжя на осінні засіви, решту частинно перед Різдвяними святами, частинно в лютому та березні.

Найбагатші хазяї мають 70–80 гектарів землі, бідняки 3–6 гектарів; безземельних в селі немає; один гектар одної землі коштує (1938 р.) 150–250 золотих. Місцевих жебраків тут немає, чужосторонні жебраки заходять тут дуже рідко, бо їм не виплачується подорожувати по пісках та багнах так далеко. Бувало часом і таке — як оповідали мені дробчів'яни — що здоровим жебракам давали тут роботу, а за роботу зарплату й харчі, жебраки однак не погоджувалися на те, бо їм це також не виплачувалося.

Городи та сади дуже примітивні: ярина належить до рідкостей, тільки соняшник та гарбузи перед кожною хатою ростуть як обов'язково; хати дуже часто оточені травою, як у полі. До рідкостей належать теж сади, а як місцями є, переважно в дикому не щепленому стані: яблінки, груші тощо.

Крім цього в садах ростуть дуби, вільхи, верби, ясені тощо, які рубають на опал або будівельний матеріал, хоч у близьких лісах росте багато таких дерев.

Убогість культури городів та садів пояснюють селяни тим, що їх городова земля нічим не різниться від землі в полі, зрештою ярину крадуть злодії, бо мало хто тут садить; воліють ліс ніж сад, бо ліс на їх думку не вимагає жодної культури, а дає більшу користь: паливо, будівельний матеріал, гриби, малини, суніці, оріхи тощо¹².

Додати теж треба, що тутешні селяни в загальному не слухають рад у хазяїських справах від інтелігентів, бо вони є тієї думки, що інтелігенти, які самі землі не обраблюють, не можуть визнаватися в таких справах.

Але хліборобство не забезпечує дробчів'ян хлібом з винятком найбагатших на цілий рік, навіть у найбільш урожайних роках: ще гірш є тоді, коли град знищить збіжжя на пні; тоді люди голодують переважно в передновок, а то тим більш, що збіжжя на Поліссі дуже дороге й довіз його з інших далеких селів з огляду на тяжку комунікацію також дорогий. Тому дробчів'яни є примушені виконувати деякі підрядні, сумісницькі роботи, щоб забезпечити собі прожиток на цілий рік¹³. Тут у першу чергу треба зарахувати скотарство, збірництво тощо¹⁴.

Дробчів'яни люблять домашні звір'ята, передусім воли, коні, корови, менш вівці, бо в них є приповідка: «швець не люди, вівця не худоба». Можна навіть сказати, що деякі дробчів'яни люблять більш свої звір'ята, ніж своїх дітей: коли згине хороший кінь, віл або корова, жалують за ним більш, ніж за дитиною по її смерті. Коли я приглядався худобі по стайнях та пасовиськах, то інші хазяї, у яких я ще не був, запрошували мене до себе, щоб похвалитися передо мною, що вони мають кращі коні або корови ніж цей або той хазяїн, у якого я вже був. І об'єктивно ствердити треба, що я тут побачив багато такої хорошої худоби, якої я не бачив по інших селах. Вони так люблять свою худобу, що не вибирають платних громадських пастухів, як по інших селах: громадський пастух на їх думку не доглядає так худоби, як своя дитина — пастух.

Худобу виганяють на пасовисько в другій половині цвіт'ня або першій половині травня, залежно від того, чи весна раніш, чи пізніш настає. Пастухів тут дуже багато, бо кожен пастух пасе худобу свого батька, чи пак хазяїна. Окремо звичайно пасуться воли, корови й телята, а окремо коні та вівці; хлопці пасуть воли, корови й коні, а дівчата вівці й телята.

Кожний пастух носить обов'язково торбу, до якої збирає гриби та різні лісові овочі, а крім цього кожний пастух грає на сопілці, часом улаштовують колективні концерти¹⁵. У гарячі літні дні палять пастухи ватри, а худоба відрухово стає в дим ватри й тим способом хоронить себе від дошкульних комах, яких влітку багато.

Худобу рахують тут на хвости, а не на штуки, як деінде: хазяїн має наприклад 6 (шість) хвостів, значить 6 (шість) штук корів, волів або коней.

Коней не кують улітку, тільки взимку: на конях їздять не тільки хлопці, але й дівчата, як сучасні Амазонки; часом на пасовиськах відбуваються перегони на конях між поодинокими пастухами о заклад, нераз беруть участь у таких перегонах також і дівчата; одні й другі роблять це скрито перед батьками, які пастухів за це карають, що мучать коней і не дозволяють їм пастися.

На пасовиськах випасають худобу до кінця жовтня, рідше до 15 листопаду. Узимку кормлять худобу сіном та січкою заправленою картоплевими відпадками або ріпою. Сіна тут дуже багато, бо сіножатей у Дрочеві більш ніж орного поля, але тутешнє сіно лихого якості — квасне. Від такого сіна худоба тратить багато на своїй вазі, а тим-самим і на своїй ціні. Поля, пасовиська та сіножаті називаються так: Шуми, Підшуми, Грань, Конище, Перові, Серапи, Мельницьке, Болота, Захвещена, Кривна тощо.

Худоба має теж свої назви: корову називають красуха, муза, зозуля, периня, руча, лиса, сороката, олеся, біла, жуча і т. д., воли: жук, прищ, періщ, красій, лисько тощо, коні: чорний, червоний, сивий, білий, сорокатий тощо. Назв не мають вівці, свині та крілики.

Дуже підрядний роль в хазяйстві дрочев'ян має домашній дріб — це кури, качки, гуси тощо. Порівняльно ще найбільш тут курей, хоч не всюди: причина цього — як пояснюють дрочев'яни — є та, що яструби, сороки, ворони нищать влітку багато молодих курчат, каченят та гусенят; крім цього великим ворогом домашніх птахів передусім качок і гусей є тут лиси, бо дуже рідко вертаються качки і гуси по купанці в багнах до своїх курників.

Дуже рідко бачиться тут голуби, зовсім нема тут індиків, бо на думку дрочев'ян індик — це панський і єврейський птах, а вони, як звичайні селяни не знають, як його кормити і що з ним робити¹⁶.

Збирати в первісному слова значенні — значить присвоювати собі готові плоди природи без жодних попередніх зусиль з боку людини: у тому первісному значенні говоримо збирати гриби, суниці, малини, оріхи тощо; те первісне збірництво слід відрізнити від того збірництва, яке ми бачили вище при хліборобстві: у часі жнив збирає хлібороб також плоди природи, але не готові, тільки плоди його довгої важкої праці, як оранка, боронування, сівба тощо; це вищий ступінь збірництва.

У Дрочеві є дуже поширене первісне збірництво з двох причин, а саме: в оточенні Дрочева є багато близьких лісів, у яких улітку є багато овочів; друге і то найважніше, що дрочев'яни збирають ті готові плоди природи з konieczності, щоб забезпечити собі прожиток на цілий рік. Овочів улітку так багато, що можуть їх також продавати¹⁷.

Лісові овочі збирають перш усього пастухи, інші в міру вільного часу від інших занять, як це діється в часі слоти [сльоти], або свята.

У такі дні заповнюються ліси людьми, а село виглядає як вимерле.

Деякі дрочев'яни заробляють собі на життя також примітивним бджільництвом: вулики з бджолами приміщують на високих деревах¹⁸, щоб тим чином зберегти вулії перед медведями, а злодіям утруднити доступ. Інші пояснюють, що бджола з гори краще бачить, куди має літати за солодоццями з цвітів. Вулії здійсмають з дерев щойно під зиму.

У вільному часі від хліборобських робіт дехто потайки полює в Дрочеві переважно на такі дикі звірята, що роблять шкоди в полі або нападають на домашні звірята як вівці, кури, качки тощо; дехто потайки ловить рибу, але ані ловецтво ані рибальство не можуть тут як слід розвиватися, бо щоб полювати й ловити рибу треба було у колишній Польщі мати від влади дозвілля. Хто без такого дозвілля полював, або ловив рибу був гостро караний. Що рибальство в Дрочеві незадовільно розвинулося, на те є також інші причини, що немає тут у найближчому оточенні села ані ріки ані озера.

Рибу ловлять сіттями або вудкою, а дикі птахи та звірята різними лапками.

Про стрільну зброю я нічого не міг довідатися, бо в селі не було таких, що мали дозвілля, а ті, що полювали без дозвілля, з різних причин не хотіли говорити про те, що мають зброю.

В). Виробництво.

Виробництво в Дрочеві є дуже примітивне, як інші ділянки їхньої культури і має дуже вузькі границі, що є залежні від потреб щоденного життя: нема в них виробництва на експорт, бо в сусідніх селах є таке саме виробництво, а подекуди стоїть воно навіть вище, як самі дрочев'яни про це висловлюються. Майже кожний хазяїн уміє зробити борону, бочку, ярмо, вила, граблі, дитячі візки, коліски, скрині, лави, різні лопати, змонтувати або як вони тут говорять пересипати стіни старого будинку тощо.

Та крім таких принагідних є тут багато самоуків-ремесників, які мають за собою довшу практику та більший досвід і виконують якесь одно ремесло, не тільки для своїх щоденних потреб, але також для інших жителів села: ремесло таких самоуків-ремесників сягає нераз далеко в минуле якоїсь сім'ї й переходить правильно з батька на сина. Деякі такі самоуки виконують свою професію нераз краще, ніж кваліфіковані ремісники.

Тут слід згадати: виробництво полотна, солом'яних капелюхів, кошів, боднарського та ковальського приладдя тощо.

У Дрочеві виробляють конопляне і льняне полотно у різних сортах: з конопляного полотна шиють різні накривала, лейбики, зимові штани, міхи на картоплю та збіжжя тощо, з льняного полотна вирабляють обруси, рушники жіночу та чоловічу білизну; з конопляного клоччя гіршого сорту виробляють різні шнури, як вужища тощо, а льняних ниток уживають до шиття білизни¹⁹.

Процедура виробництва полотна є дуже довга й складна й вимагає багато праці від хліборобів: коноплі й льон сіють на добре згноєних городах і полях; дозрілий льон виривають з

корінцями з землі, а з вирваного льну роблять снопи, які висушують довше або коротше на сонці залежно від погоди. Висушений льон вимолочують і відчищують, а льняне бадилля в тоненьких верствах висушують далше на сонці; але на цьому не кінець: опісля збирають льон, в'яжуть у снопи, привозять до хати і ще раз сушать на сушарнях і труть на терлицях, щоб відділити льняне волокно від бадилля. Очищене прядиво сортують, надівають на कुделі й прядуть довгими осінними й зимовими вечорами; прядуть звичайно дівчата та жінки, винятково чоловіки. Коли прядиво покінчене, віддають усі нитки до ткача, який вирабляє з них полотно на ткацькому верстаті. Майже в кожній хаті є ткацький варстат, а ткачами є переважно жінки.

Зняте з варстату полотно заварюють кілька разів, опісля намочують у воді й висушують через кілька тижнів на сонці, звичайно з одного боку та від часу до часу перуть, щоб полотно зм'якло й щоб білизна з такого полотна не гризла тіла передусім в часі спеки.

Виробництво полотна з конопель є подібне до виробництва полотна з льну, а відрізняється воно тим, що окремо й раніше збирають коноплі без насіння, а окремо й пізніше коноплі з насінням: раніші й пізніші коноплі перш усього висушують на сонці, а опісля намочують у багнах, ставах тощо так довго, поки бадилля не вигниє; опісля виймають такі коноплі з води, відчищують з намулу й висушують на сонці. Дальша процедура праці до конопляного полотна включно в нічому не відрізняється від виробництва льняного полотна.

Слід також додати, що із льняних і конопляних сімен виробляють олії.

У високому масштабі процвітає в Дрочеві виробництво взуття, а саме ходаків, які дрочев'яни називають лапцями: навесні здирають вони лико з лозини та з інших дерев і висушують його довгий час на сонці; засушене лико намочують у воді, щоб воно було більш відпорне; у лапцях ходять чоловіки, жінки й діти; такі ходаки (лапці) дуже вигідні й дуже дешеві й тому мало хто ходить тут у черевиках

Джерела до етнографії
(з рукописних архівів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України)

або чоботах, але вони швидко нищуться в часі слоти; з того саме приводу кожний має менший або більший запас таких лапців.

У високому масштабі фабрикують тут узимку капелюхи з житньої та пшеничної соломи: солома на такі капелюхи мусить бути високоякісна й добре висушена на сонці; виплітають такі капелюхи переважно старці, бо вони також переважно накривають ними голови влітку; сини не люблять таких капелюхів, бо вони тяжкі й гризуть своїми зубцями голову. Такі капелюхи швидко нищатья у спеку від поту, а в слоту від дощу й те є причиною, що кожний має кілька таких капелюхів у запасі²⁰.

У задовільному стані розвивається у Дрочеві теж кошикарство, а на його розвиток вплинула лозина, якої тут доволі по багнистих пасовиськах, а далі велика потреба кошів у хазяйстві дрочев'ян: з кошків садять картоплю в землю, у кошики викопують картоплю, буряки, моркву, ріпу, цибулю тощо, у кошики збирають гриби та інші лісові овочі, у кошиках виносять обіди на поле для женців і косарів, у кошиках виносять свої плоди на базар до Малорити, у кошиках приносять різні подарунки на весілля й хрестини.

Коші виплітають переважно пастухи, менш старші хазяї.

Коші є різної величини, форми та виконання: є коші 1/4, 1/2 корцеві, а навіть більші й вони є виплетені в лозини, з якої не здирають лика; такі коші є долом вужчі, горою ширші з дном у формі кола; такі коші мають 2 (два) кріпко вплетені вуха (ручки) на кінцях верхнього проміру (2R) коша; такий навантажений кіш підносить одночасно одна людина за одне вуха, друга за друге; навантажений 1/4 корцевий кіш на думку дрочев'ян повинен мати вагу 25 кілограмів, хочби він в дійсності такої ваги не мав; те саме торкається 1/2 корцевих, тобто 50 кілограмових навантажених кошів і т. д.: при купівлі та продажі картоплі, ріпи, брукви тощо користуються майже без винятку такою приблизною вагою «на око».

До більших кошів слід зарахувати курячі койці: койці є звичайно еліпсоватої форми, з

переднього вужчого боку мають вони входові дверцята для курей, а з протилежного боку воронку, через яку кидають поживу для курей до койця.

Крім тих великих кошів є менші кошики й кошелюта, які виплітають з лозини з ликом або без лика; форма дна таких кошиків є переважно еліпсовата, менш колова: є це ручні кошики з одною тільки ручкою (вуха), яка в формі дуги сполучує через середину два протилежні довші боки кошика. У таких кошиках виносять обіди для женців та косарів, приносять різні подарунки на весілля, хрестини тощо²¹.

Боднарів може є найбільш у Дрочеві: до боднара заходять тільки такі, що самі не розуміються на боднарстві, але й такі, що вправді визнаються на тому ремеслі, але в даний час, коли заходить потреба не мають часу на таке заняття; часом заходять і такі, які знають, що боднар виконає краще якусь посудину, ніж вони самі: деякі заходять лише тому, що не мають боднарського приладдя.

Приладдя боднара-самоука — це сокира, долото, пилка, молоток, різні сверлики тощо; у своїй робітні виконує боднар різні бочки менші й більші на капусту, огірки, буряки, воду та сир, різні цебри й цебрики на січку для домашніх тварин, на воду та кухонні зливки, діжі, діжки, коновки, корита, жолоби, колиски, лопати й лопатки з різним призначенням, віялки до снігу, до гострення коси²² тощо, дерев'яні валки до валкування тіста, праники, ложки, греблі, вила до сіна й соломи, дрючки до коси, ціпи тощо²³.

Важний роль між ремісниками-самоуками в Дрочеві мають ковалі, а то тим більш, що деякі з них визнаються також на кітлярстві, шлюсарстві та бляхарстві. Ковалі будують кузню здалека від хазяйських будинків, щоб у часі вітрів не було в селі пожеж, яких тут і без того є багато — як оповідають тутешні люди.

Ковалі більш ремонтують, а менш вирабляють таке нове хазяйське приладдя, як: різні сокири (більші і менші), долота (столярські й теслярські), сверлички й сверлики, передусім різні ножі й ножики, окремі ножиці до

стриження овець, сталеві серпи, коси, мотики, сікачі, окуття до возів, дверей та вікон, залізні обручі на бочки та діжки, різні гаки до стін, на яких вішають упряж, ноші, цебри, ярма. Крім цього вирабляють ковалі, кінські підкови, дзвінки для коней узимку в часі санної їзди тощо²⁴.

Розвивається теж не зле колодійство — це є виробництво возів та саней, але те вже менш і тільки з припоруки клієнтів, бо раз зроблений віз, або сани служать на довший час, а конечний ремонт возів або саней виконує звичайно сам власник без помочі колодія²⁵.

Менш розвинулося в Дрочеві виробництво сукна²⁶, може тому, що не має воно глибокої традиції за собою, а те сукно, яке тут вирабляють, не є добре.

Майже те саме можна сказати про виробництво тваринної шкіри²⁷: шкіри місцевого виробництва вживають тільки на упряж коней та до ловецьких торб.

Так дрочев'яни — у загальному — щодо виробництва є самовистарчальні: примусила їх до того не тільки тяжка комунікація з сусідніми селами й дальшими містами, але передусім тверде життя серед первісних майже обставин.

Г). Ноша.

Вже вище згадано, що дрочев'яни трудяться між іншим також виробництвом полотна, сукна та шкіри: з льняного полотна вирабляють переважно білизну, а з сукна верхні одяги; імпортованими матеріалами на одяги та взуття або готовими одягами та взуттям користуються тут менше. У загальному можна сказати, що старші люди носять здебільша одяги свого виробництва, а молодь, як більш прогресивне покоління частинно місцеві народні, частинно тандитні [поношені], міські одяги.

Міські матеріали на одяги та готові костюми привозять тут принагідно євреї або цигани й міняють їх на господарські продукти; новини в ноші імпортують також ті, що вертаються до села з війська або з Америки²⁸.

Чоловіча й жіноча ноша ділиться на буденну, святкову, літню та зимову: чоловіча буденна

ноша, тобто така, у якій щоденно працюють, є звичайно гіршого сорту й ремонтвана (латана); улітку складається вона з довгої льняної сорочки підперезаної ременем, з підштанців, та з солом'яного капелюха або кашкета; деякі старші люди ходять у шапках також улітку²⁹.

Сорочки носять наверху полотняних підштанців³⁰, які вони називають ногавицями. Сорочки застягають на шії й рукавах червоною або синьою довгою стьожкою, рідше запинкою або пришитим гузиком. Улітку ходять у ходаках (лапцях) тільки по стернях, зрештою босо. У часі слоти накриваються накривалами (верстами) або грубими мішками. До пряжки ременів прив'язують на шнурку або ремінчику ніжик, який, як говорять дрочев'яни, завжди при роботі придається.

Узимку ходять обов'язково в лапцях або шкіряних чоботах: ноги в лапцях або чоботах завивають старими льняними шматками так званими онучами; на підштанці натягають куповані суконні штани, або штани свого виробництва з грубого конопляного полотна; на сорочку натягають рубашку — це є рід другої сорочки з купованого матеріалу; старші й багатші чоловіки носять на рубашках короткі кожушки в формі камізолі, в яких пересиджують по хатах; коли виходять з хати вбираються додатково в так звані вовняні пінджаки свого виробництва: такі пінджаки виглядають, як міські куртки і є звичайно попелясті або бронзові. Пінджаки зараховують до верхніх теплих, а баранячі кожухи до тепліших верхніх одягів; пінджаки й кожухи підперізують ременями³¹.

Зимовим накриттям голів є висока бараняча шапка або тепліший кашкет. На руки зтягають узимку грубі теплі зимові рукавиці, які самі вирабляють.

Чоловічі святкові одяги є гатунково ті самі, що буденні, тільки новіші та чистіші; щойно по якомусь часі святкову ношу переминюють на стару, буденну, а одночасно стараються о нову святочну ношу і так дальше на перемену. Тільки бідняки і то без різниці чоловіки, чи жінки ходять у тих самих одягах у свято і в будні дні.

Джерела до етнографії
(з рукописних архівів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України)

Жіноча будення літна ноша складається з льняної, довгої сорочки і з полотняної або вовняної, часом купованої спідниці: полотняні спідниці є звичайно в долішній частині обрамовані трьома барвистими стьожками, відділеними від себе на яких 2–3 сантиметрів. Запаски носять тільки старші, замужні жінки і то дуже рідко. Крім цього старші жінки завивають ноги від кісток до коліна білими полотняними онучами або як вони називають завоями й ходять у них улітку й узимку³²; такі завої виглядають здалека мов штани. У холодніші, літні дні вбираються також у блузки з міського матеріалу. Дівчата накривають голови купованими хустинками³³, старші завивають голови хустками або льняними намітками³⁴; хустинки й хустки зав'язують під бородами. Взуття влітку так дівчата, як жінки майже не вживають. Святкові жіночі одяги є чистіші й новіші подібно як у чоловіків.

Восени й навесні вбираються жінки крім цього в пінджаки, а взимку в кожухи підперезані колірними крайками. Жіночі пінджаки й кожухи різняться від чоловічих пінджаків і кожухів тільки кроєм. Пінджаками й кожухами накриваються теж узимку в часі сну.

Узимку є теж обов'язкове взуття — це є лапці або чоботи³⁵. Голови накривають великими, теплими, купованими хустками.

Діточі одяги³⁶ виглядають, як у старших осіб з тією тільки різницею, що є переважно з купованих матеріалів. Діти звичайно взуття не мають і тому взимку мусять сидіти завжди в хаті, часом тільки є одна пара взуття для 2–3–4 дітей на зміну.

У загальному можна сказати, що ноша тутешніх селян є компромісом між народною ношію, яку зустрічаємо у старших і бідняків, і яка вже з кожним днем вибуває з уживання, а теперішню, тандетною, міською, яка запускає щораз сильніше коріння.

Чоловічу й жіночу білизну шиють майже всі жінки й дівчата, кравці шиють пінджаки, а кожухи подорожні кушнірі, про виробництво взуття вже була мова вище. Білизну перуть рідко, навіть часом без мила, рідко теж зміню-

ють білизну, ходять брудно, хоч води тут багато. Рано протирають тільки очі й лице. Улітку купаються тільки діти, старших я не бачив: на питання, чому не купаються відповідають, що не мають часу, або що вода їм шкодить. Очевидно, що винятки є й тут, але таких винятків не багато.

Сорочки прикрашують дівчата й хлопці хорошими вишивками геометрично-лінійного орнаменту; улюбленими кольорами при вишиванні є червоні, рідше чорні, сині або жовті нитки: вишивають рукави, пазухи, комірці й намітки, часом хустинки й рушники; деякі дівчата уміють теж гаптувати³⁷. Інших прикрас тепер майже не видно: коралі або як вони називають личменики можна побачити тільки в деяких старших багатших жінок, але й вони вже їх не носять на шиях, тільки переховують у скринях і часом просять дітей, щоб вони вбирали їх у коралі до гробу³⁸. Не носять теж заушниць, а перстенці позичають собі тільки до шлюбу.

Старші чоловіки носять здебільш довге волосся, яке тільки в міру потреби здоліни підстригають; через середину ділять волосся на правий і лівий бік, а в свята намащують маслом; деякі носять бороди, а деякі стрижуть бороду і підстригають вуса³⁹. Хлопці стрижуться влітку коротко, узимку рідше стрижуться й чешуться або на бік або догори.

Дівчата ділять волосся по середині голови на лівий і правий бік і заплітають в коси, жінки звивають волосся в клубок і прикривають чепцем⁴⁰; дуже часто хорують тут старші жінки й малі діти на так званий ковтун: ковтун — це хвороба волосся, яке так кріпко збивається з собою, тобто зростається, що годі його гребенем розділити від себе; обстригти такого волосся — як кажуть тутешні забобонні жінки — не можна, бо наступило би якесь нещастя у хаті⁴¹.

Д). Пожива й напої.

Пожива в Дрочеві, якщо рік є урожайний, вистачає на прожиток цілого року багатших і середньо заможних селян, бідняки мусять до-

купувати хліб у багатших хазяїв переважно у передновок. Якщо град знищив збіжжя на пні, усі дровчів'яни купують хліб по сусідніх селах або в Малориті.

Джерела їхньої поживи — це хліборобство, скотарство та збірництво, про які вище була мова: хліборобство дає городину, мучну, стрючкову та кашану поживу; скотарство постачає м'ясо та жиру, а збірництво лісові овочі, з яких вирабляють різні соки; грибів тут так багато, що їдять їх не тільки влітку, але також сушать у великій кількості й продають узимку в Малориті⁴².

Улітку їдять деякі сирі овочі, як ягоди, грушки, черешні тощо, інші хліборобські продукти вимагають попередньої підготовки, щоб їх можна їсти; тут зарахувати треба квашення капусти, огірків, буряків, мелення збіжжя в вітраках або на домашніх жорнах на муку, крупи тощо⁴³.

Так-само м'ясо вимагає довшої підготовки: на м'ясо ріжуть переважно свині, менш воли й корови, хіба що вони вдавилися картоплею — що тут часто має місце — або зломали ноги, або покусали їх вовки; менш теж ріжуть вівці і то тільки влітку, бо взимку на їх думку м'ясо овець смердить стайнею. Телят на м'ясо майже не ріжуть. Куряче м'ясо варять для хворих або для рідких гостей, які випадково попали в хату в такому часі, коли інших м'ясних запасів немає. Принагідно їдять м'ясо диких птахів, як качки і звірят, як зайці й серни.

Свині ріжуть кілька тижнів перед Різдвяними й Великодними святами, щоб мати більші запаси м'ясива не тільки на самі свята, але теж по святах; крім цього ріжуть перед весіллям, хрестинами тощо. Бідняки їдять м'ясо тільки на великі свята, звичайно купують тоді кілька кілограмів у багатших хазяїв.

Страви варять здебільш у глиняних, менш у залізних горшках, які купують у Малориті або мандрівних циганів⁴⁴; такі горшки дуже часто вимивають і висушують на плотах перед вікнами; бо переконалися, що страви варені в нечистих горшках душе швидко псуються

й несмачні. Страви варять майже виключно тільки рано, а щоб вони були теплі, тримають їх у печі в попелі. Крім цього випікають житні, або житньо-ячмінні, рідше пшеничні паляниці й великі, округлі кілька кілограмові хліби на дріжджах; випікають теж великі святкові пироги з м'ясом, картоплею й фасолею, книші, різні балабухи тощо⁴⁵.

Їдять три рази денно, а саме рано обід, вполудне полуденок і ввечері вечерю⁴⁶: до їди засідає звичайно ціла сім'я й їсть у буденні дні такі харчі: кожну їду починають від хліба; батько або мати крає хліб на більші або менші шматки для кожного члена сім'ї залежно від років та від того, хто краще працює та хто краще поводитьсь; хліб зрештою їдять всюди на полі, у лісі, при сінокосах, на пасовиську, бо в певних випадках він заступає обід, полуденок або вечерю; їдять з однієї миски дерев'яними, менш залізними ложками; у часі їди старші сидять на стільчиках, а діти стоять; улітку їдять у сінях або перед хатою на подвір'ю, бо там менш докучають їм мухи.

Обід звичайно складається з борщу або якогось іншого супу: борщі й супи є тут різні, передусім весняні, літні та зимові; після борщу слідує густа гречана або пшоняна каша або картоплі намащені солониною, менш маслом. Полуденок складається з хліба з молоком, часом з хліба з сметаною або з намащеної картоплі; для зміни їдять також мучні страви, як вівсяний кисіль, затірку та галушки з різних мук; усі ті страви їдять передусім з молоком; молока тут дуже багато, бо багато є корів; молока⁴⁷ не мають кому продати, а до міста далеко. Зрештою п'ють тут молоко замість води. На вечерю їдять те саме, що на обід або вполудне. Коли якийсь гість в часі обіду, полуденку або вечері входить до хати, є тут звичай запрошувати таку людину до обіду, чи пак до вечері; такого запрошення однак не треба розуміти дослівно, бо ті що дослівно його розуміють і засідають до обіду або вечері, є надумку дровчів'ян простаками. Добре вихований гість дякує хазяям за таке запрошення, але участі в обіді, чи пак вечері не приймає.

Джерела до етнографії
(з рукописних архівів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України)

Ілюстрації до матеріалів Василя Пастущина *

* До світлин автор додав записку: «Приклад Полісся, які взагалі майже в нічому не різні Пастущин Василь Юрійович»

1. Піскові шляхи Полісся

2. Дерев'яні містки по поліських багнах. Святкова ноша

3. Осіння оранка, зразки гарних, рослих, поліських волів

* До світлин автор додав записку: «Прикладаю до праці 18 знімок переважно з Столинського р-ну на Полісся, які взагалі майже в нічому не різняться від того, про що була мова в тексті праці про Дрочево. Пастущин Василь Юрійович»

4. Осіннє копання картошки; буденна ноша чоловіків, жінок, дітей

5. Початкове жниво

6. Звожування снопів з поля; поліські шляхи та робоча худоба

Джерела до етнографії
(з рукописних архівів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України)

7. Типові поліські пастухи

9. Примітивна пасіка на дереві й вилазка до неї при помочі шнура (в Березові, пов. Столін)

8. Поліський рибалка на душогубці (лодка, витесана в дуплі дерева)

10. Вид курної поліської хати, яку тільки місцями можна побачити, – стара будова, яку тут називають «ластівки хвіст»

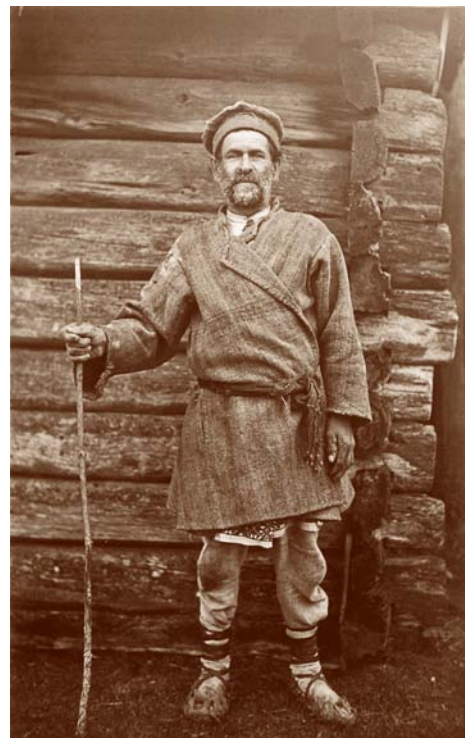

11. Нутро вбогої
поліської хати,
буденна ноша,
хазяйки в «завоях»
на ногах

12. Поліська
красавиця в
святковій ноші
(рідко ношених
коралях,
запасці та
«завоях» на
ногах)

13. Поліщук (з
Глинного, пов.
Столін) в пінджакі і
в лаптях – під хатою
(будова «Хвіст
ластівки»)

14. Поліські жінки в святкових
одягах (Глинне, пов. Столін)

Джерела до етнографії
(з рукописних архівів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України)

15. Жінки (з Глинного пов. Столін)
в буденній ноші вертаються з грибами
з лісу

16. Торгівля грибами в Березові,
повіт Столін

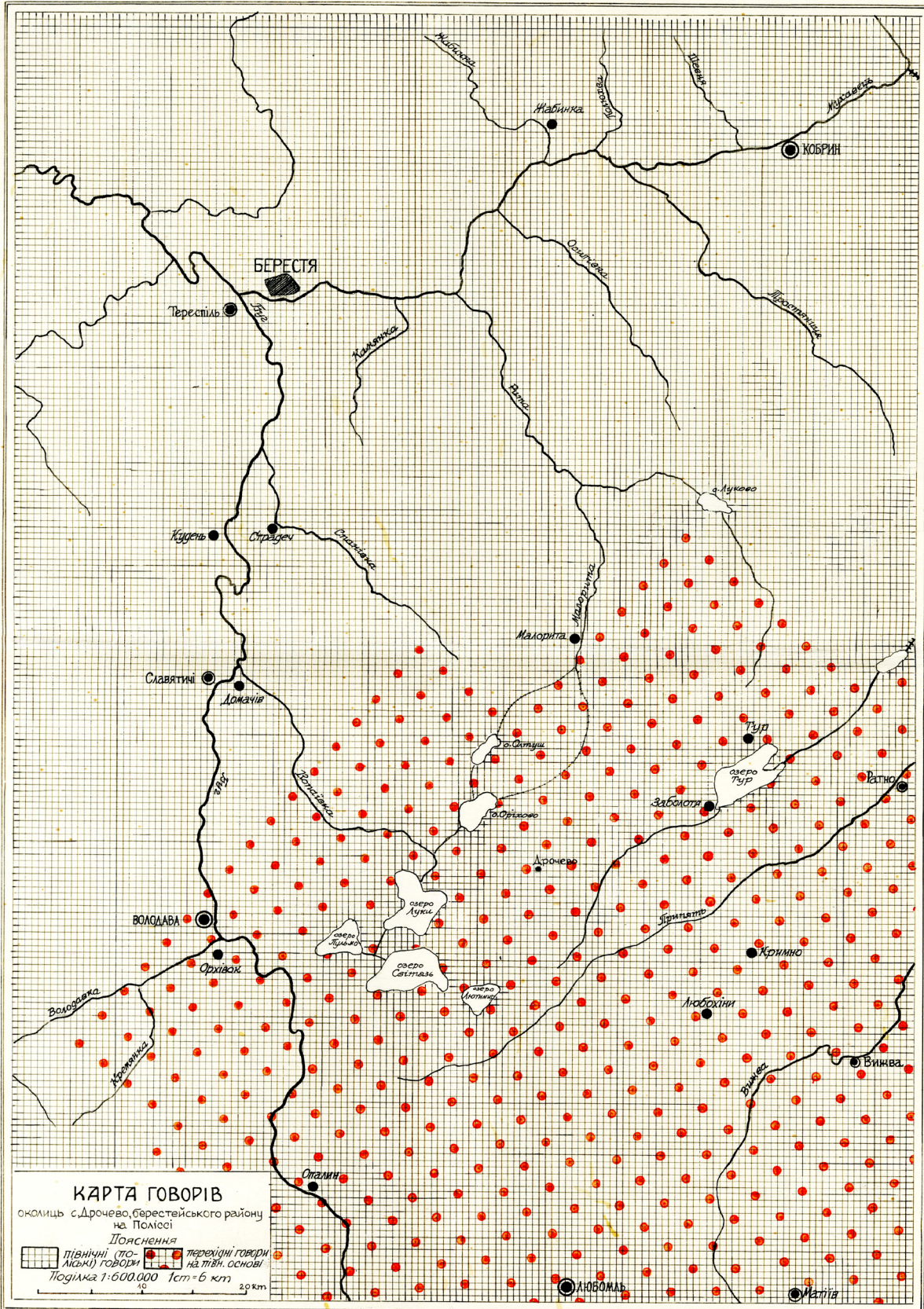
17. Торгівля худобою в Березові на Поліссі

18. Торгівля худобою в Березові на Поліссі

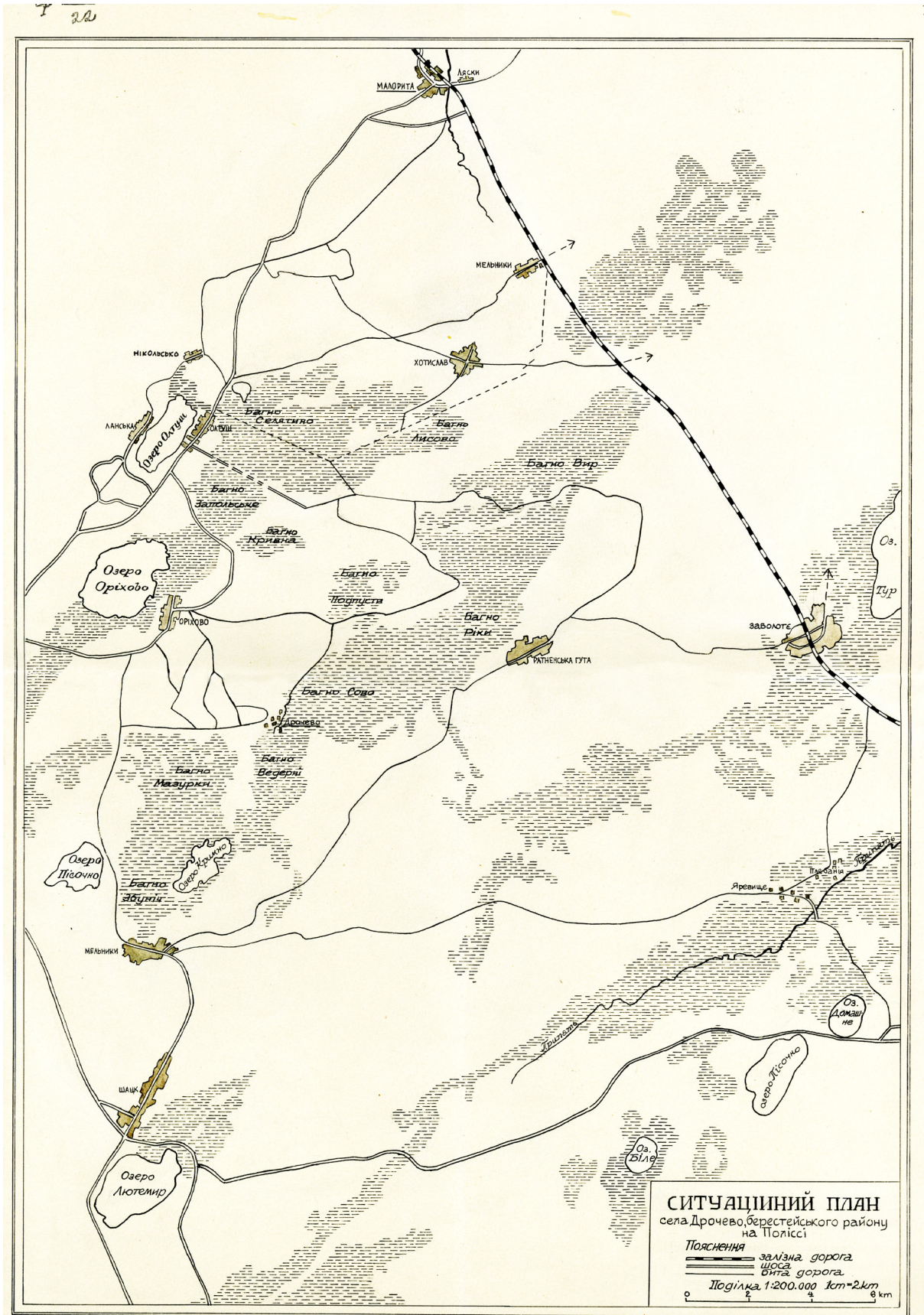
Джерела до етнографії
(з рукописних архівів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України)

Ф 14-2
20

На основі карти УКРАЇНСЬКИХ ГОВОРІВ І.Зілинського виконала Юськевич Софія В.

Карта говорів околиць с. Дрочево Берестейського району на Поліссі

На основі карти 1:100,000 виконала Юсакевич Софія В.

Ситуаційний план с. Дрочево Берестейського району на Поліссі

Джерела до етнографії
(з рукописних архівів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України)

У пісні дні їдять ті самі страви, що в будні дні з тою тільки різницею, що пісні страви намащують олією (з конопель або льну) замість масла або солонини. Окремими пісними стравами є борщ з в'юнами; у такому борщі крім в'юнів є так званий картопляний квас, який вирабляють з хліба або з деяких овочів. Окремою пісною стравою є так званий потапець — це вода солена з хлібом. У пісні дні їдять теж більше цибулю й часник з хлібом.

Додати треба, що постять тут тільки старші, молодше покоління підо впливом різних сект, яких тут багато, у загальному не постить⁴⁸.

У святочні дні — про що мова нижче у зв'язку з іншими стравами — їдять більш якісно й кількісно. Ця якість і кількість їди переважно м'ясних страв у часі свят по довгих постах є нераз причиною різних шлункових хворіб.

Крім води п'ють тут варене, солодке молоко, менш кисле молоко а передусім горілку різного виробництва при різних нагодах, як празники, весілля, хрестини, а може ще більш п'ють її без нагоди, потайки, з призвичаєння; менш п'ють пиво, а мед тільки багатші й пасічники.

Курять усякі тютюни монопольного й приватного походження в бібулках або в звичайному папері, якщо бібулок нема; менш курять у люльках, жінки в загальному не курять.

Старші хазяї від часу до часу пахають [нюхають] табаку, яку носять у табакирках за пазухою або за холявою.

Е). Сім'я.

Сім'я в Дрочеві наскрізь патріархальна й то майже в первісному слова значенні, хіба що жінка часом проворніша від чоловіка керує цілим хазяйством, як у матріархальних часах; сім'ї тут у загальному численні, нераз складається вона з двох, а навіть трьох поколінь в одній хаті. Усі повинуються найстаршому в сім'ї, відхилення від цього згідно з моїми інформаціями та зауваженнями рідкі.

Сім'ю утворюють такими звичаями та обрядами: заручини називають запоїнами тому, що запивають їх горілкою⁴⁹; такі запоїни відбуваються на тиждень, місяць або пів року перед шлюбом залежно від угоди наречених чи

пак їх батьків і то обов'язково в хаті нареченої: батьки з своїм сином приходять без сватів до хати дівчини — звичайно потайки ввечері і питають батьків дівчини, чи вони хотять віддати свою дочку за їх сина, а коли ті годяться, визначають день на запоїни; на запоїни приносять обов'язково горілку й запивають справу. Якщо опісля батьки дівчини зривають заручини (запоїни), мусять звернути кошти запоїн.

По прийнятих запоїнах ідуть до батюшки й просять, щоб цей проголосив у церкві, що такий хлопець і така дівчина наміряють вступити в стан подружжя. Опісля визначають день шлюбу.

Весілля триває тепер звичайно один день у бідняків, а децю довше в багатших, раніш три дні, навіть довше; молодий і молода запрошують старших гостей на весілля звичайно такими словами: «Просили вас батько й мати і я прошу прийти до нас на весілля дня...»⁵⁰ Запрошені гості дякують за запросини й одночасно заявляють, чи будуть могли зайти, чи ні; така заява є дуже важна передусім у таких гостей, що мають важні функції в часі весілля (староста, свахи, дружки тощо); у разі рішучої відмови просять інших; молодь приходиться на весілля без запрошень і гуляє ціле весілля взимку в хаті й сінях, улітку в stodолі й перед хатою; танцюють козака, яблочко, корабушку, польку, навіть сучасні інтернаціональні танці, але зовсім не знають коломийки⁵¹.

Весілля починається звичайно в суботу⁵² ввечері в хаті батьків молоді: весільні гості приходять на весілля тільки з шматком свого хліба, який складають на столі, більших дарунків не приносять, щоб не образити хазяїв що вони бідні; тільки багатші свояки приносять до біднішого свояка дорожчі дари. По короткій гостині запрошені свахи й дружки плели раніш вінки з барвінку для молодих до шлюбу й співали весільні пісні; тепер вінків не плетуть і тому весільні пісні в Дрочеві належать до рідких залишків, знають їх тільки старші жінки; зміст тих пісень торкається різних дій весілля, а саме: плетення вінків з барвінку, розплетення коси молоді, як молода перепиває й просить,

щоб їй допомогти, коли зачиалося й кінчилося весілля тощо⁵³.

На другий день у неділю молода в товаристві дружок, а молодий в товаристві дружків і запрошених гостей вибираються до церкви на Службу Божу, по якій відбувається шлюб: молода має 4–8 дружок і тільки ж дружків молодий, залежно від багатства молодих; до шлюбу звичайно їдуть молоді й запрошені гості; у хаті залишаються тільки батьки, служба, весільний староста й весільна старостиха, які мають підготувати шлюбний обід й усе те, що потрібне, щоб усі гості були вдоволені⁵⁴.

По шлюбі вертаються молоді з гістьми до хати молодої на обід; їдять варене й вуджене м'ясо, сир зі сметаною, пшоняну кашу, різне печиво й більш нічого. Гості подібно, як сім'я їдять з однієї спільної миски: звичайно на більшому столі є таких дві або три миски й гості діляться між собою так, щоб їм було ближче до миски; гості їдять ложками або й пальцями, при їді п'ють горілку й мед і курять махорку. Як гостей багато, а столів мало, то перші гості (перший стіл), відходять від стола, а другі гості (другий стіл) приходять до стола й т. д. При каші, яку подають додатково під кінець обіду, обдаровують свояки молодих грішми, вівцями, коровою, волами, кінями тощо. Хто що приобіцяв мусить сповнити, інакше наражує себе на великі неприємності не так з боку молодих, як інших присутніх при його заяві гостей⁵⁵.

У неділю вечером відбувається так званий перепій (останнє — так мовити б — офіційне, дівоче пращання молодої з батьками, свояками, з дружками й іншими дівчатами, з якими жила ближче): дружки наливають горілки до чарки, а молода бере наповнену чарку в руку й викликає по старшині й черзі родину, свояків, знайомих тощо; викликана особа відбирає чарку, випиває її, висловлює бажання й дає для молодої гроші на тарілку, як початок нового хазяйства для молодих; замість грошей дають також рушники, рубашки, полотно тощо.

По перепю молода вибирається до від'їзду до домівки молодого, це діється в бідняків у

неділю ввечері, у багатших у понеділок по сніданку: молода забирає тоді свою скриню наповнену одягами, яку тут називають сундуком, а весільні гості відводять молодих з музикою аж до хати молодого, де закінчується весілля. У часі такого від'їзду молодої лихі люди, а передусім хлопці, яким молода дала «гарбуза», роблять різні пакості молодій, крадуть упряж з коней, витягають затички від коліс, щоб колеса по дорозі відкрутилися тощо; ще гірше діється, як молодий везе молоду з іншого села, а дорога проходить через ліс, тому молодий оглядає добре віз, упряж, скриню, коні, чи все є в порядку, щоб по дорозі не зустрінуло їх яке нещастя, бо таке нещастя вважають теж за лихий знак для пізнішого життя молодого подружжя⁵⁶. Буває часом і так що молодий забирає свою скриню (сундук) з одягами і переїздить з нею до хати молодої; про такого молодого висловлюються тут: «пішов у примачки до молодої», або «пішов на пристая».

Важною подією в родинному житті поза весіллям є народження й хрестини дитини зв'язані з різними звичаями й обрядами, яких також щораз менше⁵⁷: на другий день по народженні дитини відвідують поліжницю сусідки й знайомі з хлібом і висловлюють бажання для новонародженої дитини та батьків, передусім для матері; в короткому часі по народженні відбуваються хрестини дитини, щоб дитина не вмерла без хресту; перед хрестинами зводяться запрошені гості (чоловіки й жінки) з кошиками наповненими хлібом і вареною, густою, молочною кашею⁵⁸ й засідають до стола: починають пити горілку одною чаркою по черзі й висловлюють ще раз різні бажання для новонародженої дитини та для хазяїв: їдять, як звичайно з однієї або кількох мисок варене й вуджене м'ясо та сир з сметаною; у багатших мусять бути ще й інші додатки, яких нема в бідніших.

По їді хресні батьки везуть або несуть дитину до церкви до хресту; ім'я для дитини вибирав раніш батюшка, тепер самі батьки або в порозумінні з батюшкою: чоловічі імена переважають у Дрочеві такі: Іван, Микола,

Василь, Яків, Володимир, Андрій, Микита, Артим, Тимофій, Онуфрій, Макар, Мітрофан, Семен, Атанасій, Яким, Денис, Стефан, Кирило, Петро, Павло, Теодор, Олекса, жіночі: Евдокія, Наталія, Марія, Тетяна, Ніна, Ганна, Пелагія, Ольга, Юліанна тощо.

Прізвища дуже часто появляються такі: Луцик, Борисюк, Коробейко, Сай, Пархотюк, Левчук, Бебеза, Корень, Яцура, Цвор, Кухарчук, Піпко і т. д.

Поза тими семейними прізвищами кожна майже людина має друге прізвище (Spritname), яке їй надають інші від якоїсь доброї, але з правила більш лихого риси вдачі даної людини; нераз ті другі образливі прізвища є більш відомі для загалу ніж сімейні прізвища; людина, що має те друге образливе прізвище, звичайно довго не знає про це, а довідується щойно у якійсь бійці або суперечці, що її також і так прозивають. Прозивають так: Собака, Вовк, Дрозд, Коцюба, Цап, Заяць, Коза, Курочка, Лис, Бугай, Бик тощо, більш образливих епітетів мої інформатори стидалися мені виявити. Додати треба, що образливі прізвища торкаються більш чоловіків, ніж жінок.

По хрестинах у церкві вертаються гості до хати й продовжують гостину починаючи від принесеної гістьми каші: на початку обдаровують хресну матір тим способом, що втикають для неї гроші в кашу, які вона вибирає й щойно тоді гості можуть їсти кашу; чому це роблять, ніхто з моїх інформаторів не міг мені вияснити, однак кожний мене запевняв, що цього ніхто в селі вже не знає⁵⁹. У часі гостини, яка триває до пізньої ночі подібно, як на весіллі п'ють, курять і співають, але не обрядові пісні, як раніш, тільки звичайні пісні, які вони називають співанками⁶⁰.

Виховання дітей стоїть у загальному дуже низько: дітей виховують патріархальним способом, щоб вони вмели пасти худобу та помагати батькам при хазяйських роботах у хаті, полі та лісі; менш звертають дітям увагу на гігієну тіла, носі, постелі та постійного місця перебування — це є хати; діти лихо відживлювані й одіті, але в загальному чемні, покірні й вто-

ропні, деякі з них відзначаються вродженою інтелігенцією, що можна їх подивляти.

Зрештою виховується молодь на вулиці, пасовиськах, вечерницях по різних сектах та в церкві тощо. У Дрочеві не знають аматорських виставок, фестивалів тощо, натомість улаштовують собі гулянки в кожній порі дня; як тільки заграє гармошка й загудить бубон, гуляють усі й співають на вулицях, по хатах і стодолах.

Узимку зосереджується життя молоді на вечерницях, які звичайно відбуваються у таких хазяїв, що мають дівчата: дівчата й хлопці сходяться ввечері до таких хазяїв й взаємно знайомляться, а така взаємна знайомість веде нераз дівчат і хлопців до шлюбу; дівчата прядуть й обговорюють з хлопцями біжучі справи в селі, нераз складаються на горілку, співають, оповідають байки, казки та розв'язують загадки; пізно ніччю вертається молодь з таких вечерниць до своїх хат спати.

Сумною подією в сім'ї, а часом і в цілому селі є похорон: смертність у Дрочеві, як інформував мене батюшка К. Кредич на основі протоколів про вмерлих, які збереглися тут від 1841 року, є пропорційно до кількості населення дуже висока; умирає найбільш дітей і старців переважно навесні й восени; людей, що мають більш ніж 60 років, майже не бачиться; причини дуже високої смертності є різні, передусім бруд по хатах, подвірях (гноївка), рідко миються, майже не купаються, рідко змінюють білизну, яку рідко перуть, хат майже не провітрюють; крім цього незадовільно відживляються, вибираються, взуваються, сплять на брудній долівці, нераз тільки з кулаком під головою. Додати треба, що влітку в кожній хаті є цілі рої докучливих комах, які нетільки занечищують стіни, страви й кухонну посудину, але ранять людей передусім малих дітей до крові.

Нічо дивне, що серед таких санітарних обставин умирає тут багато людей на різні хвороби (тиф, червінка, рак, простуда, грип тощо). Велике поле до перепису мають тут знахарі, які за своє примітивне лікування кажуть собі добре платити, бо вони є безконкурентні — лі-

каря тут ніхто на бачив хиба що при війську; в кожному селі є що найменш один знахар або знахарка.

Умираючий старший чоловік або жінка визначає, хто його (її) має мити й убирати по смерті, що належить до великої почесності призначеної особи⁶¹. Умерлого вбирають знатоки, звичайно старші жінки або чоловіки, згідно з його волею, кладуть його на лаву під вікном побіч стола, де він лежить два дні, а по двох днях наступає похорон. Якщо лодина за життя не висловилася, як її мають убрати по смерті, вбирають її в святочні одяги, у яких вона ходила за життя. Перед винесенням умерлого з хати сім'я й знайомі працюють умерлого тим способом, що всі цілують його в уста і це називається останнє цілування⁶²; умерлого везуть, чи пак несуть з хати до церкви і з церкви на цвинтар у незакритій домовині, щойно на цвинтарі по відправі похорону забивають цвяхами віко від домовини, спускають її на шнурках до гробу й закопують; умерлому не дають до гробу ані грошей ані їди (як це нераз бачиться в інших сторонах українських земель⁶³). Раніш винаймали в Дрочеві окремих жінок за зарплатою, які мали плакати на похороні, щоб серед присутніх викликати поважний жалібно-похоронний настрій⁶⁴; тепер занекали цей звичай, мабуть тому, що опісля сміялися з таких жінок, що вони за гроші плакали; тепер звичайно плачуть тільки діти й інші найбільш діткнені смертю.

По похороні вертаються з цвинтаря до хати вмерлого, мийуть обов'язково руки⁶⁵ й зачинають гоститися, як на весіллі і цей обряд називають тут стипою⁶⁶. На цій стипі гостяться передусім свояки, сусіди, запрошені гості й убогі. Це є так звана перша стипа, друга відбувається в 40-дні по смерті⁶⁷; стипа зачинається у багатіїв від густої рижової з цукром, а в бідняків від пшоняної каші: найбільш діткнена похороном особа зближається з такою кашою до кожного учасника стипи, а цей обов'язаний тою самою ложкою покушати тієї каші. При цьому моляться за вмерлого й згадують часто його ім'я, заслуги, вдачу тощо.

На гроби виходять з церковною процесією в Томину неділю⁶⁸ й приносять багато різного печива й м'яса; батюшка відправляє тоді загальну панахиду за всіх умерлих у селі, а опісля відправляє на запрошення окремі панахиди по гробах; печива, м'яса батюшка не забирає для себе, як це діється по інших селах; печивом та м'ясом гостяться на гробах свояки вмерлого й вірять, що в тій гостині у той день бере учать також умерлий і тому голосно згадують при кожній їді ім'я вмерлого. Рештки страв дають жебракам, які тоді збираються в великій кількості, печиво роздає батюшка біднякам.

Є). Освіта й віровизнання.

Від освіти залежить у першу чергу розвиток культури, що так є, стверджує це ціла культура села Дрочева. Крім відомих уже причин з попередніх розділів цієї праці, які склалися на низький рівень культури в Дрочеві, перш усього є факт, що в Дрочеві не було ніколи школи. Тому старші люди в Дрочеві є переважно неграмотні, а ті, що вміють читати, належать до рідких винятків і навчилися письма або в царських часах при війську або від сектантів, яких тут багато. Однокласова школа «Macierzy Polskiej» з польською мовою навчання існує щойно від 1936 року. Українські діти, що ходять до цієї школи нічого не навчилися в такій школі, бо польська мова була для них зовсім чужа, а української мови зовсім не вчилися. Зверхним знаком виховання цієї школи було те, що шкільні діти при зустрічі з старшими поздоровляли їх по-польськи неpravильно виголошуючи: «Dziń dobryj».

У селі крім учительки нема жодних інтелігентів (батюшка мешкає в Оріхові) нема жодних товариств, клубів, нема жодних крамниць: за сірниками, нафтою, перцем тощо мусять ходити до сусіднього села Оріхова. У часі жнив, коли на селі найбільш роботи, той що вибирається до крамниці в Оріхові, ходить від хати до хати й питається, що кому треба купити в крамниці; якщо такий післанець має багато речей купувати, їде возом опісля вертається і роздає куплені товари; по якомусь часі черга

Джерела до етнографії
(з рукописних архівів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України)

припадає на кого іншого і т. д. Більші закупи на довший час полагоджують принагідно в Малориті, часом приїжджають з товарами купці з Лодзі, Любліна або Варшави. Люди дуже жаліють, що таких установ не мають у Дрочеві; батюшка в Оріхові заявив мені в розмові, що дрочев'яни дуже цікавляться тим, що діється по широкому світі; люди, що вміють читати, позичають часописи в батюшки, читають їх самі, а опісля, як щось цікаве, читають голосно тим, що не вміють читати; я теж у розмовах з дрочев'янами запримітив у них велику жадобу знання. Подібно як газетами й книжками цікавляться дрочев'яни радіоконцертами: в 1938 р. були в селі два радіоприймачі, а саме в школі та в хазяїна Яцури Якова; коли радіо надавало авдиції, коло школи збиралися хлопці й дівчата, менш старші чоловіки й жінки й прислухувалися у вільному часі радіоконцертам, а опісля деякі заслухані пісні співали на свій спосіб на пасовиськах або в полі при жнивях.

Дрочев'яни є православного віровизнання⁶⁹; православна церква не має великого впливу на світогляд дрочев'ян з різних причин: церкви в Дрочеві нема, село належить до православної парохії в Оріхові, який віддалений кілька кілометрів від Дрочева; люди рідко ходять до церкви в Оріхові, бо їм — як оповідають — задалеко, а крім цього взимку за холодно, улітку натомість у святкові дні відпочивають або ходять до лісу за грибами та ягодами. Дуже рідко приїжджає батюшка на богослужбу до Дрочева й відправляє її улітку в саді коло хреста прикрашеного хорошими вишитими рушниками, узимку в хаті. Батюшки змінюються тут дуже часто з коротшими або довшими переривами, у яких нема жодного батюшки, хоч парохія в Оріхові має 300 гектарів землі. Причиною частих змін культслужителів було між іншим і те, що обробіток мало родючої землі вимагає від них багато грошей, яких вони не завжди мали, а малу давав користь. Батюшка Кость Кредич, що є культслужителем в Оріхові й Дрочеві від 1937 року, нарікав на своїх попередників, що дуже швидко змінювалися, нічого для парохії не зробили, а

залишили йому неоплачені податки. Нарікав теж на своїх парохіян за їх приналежність до різних сект (методисти, баптисти, суботники, штундисти тощо), які повстали в часі світової війни (1914—1918), коли в селі кілька років не було зовсім православного батюшки.

У кожній майже сім'ї мають сектанти своїх приклонників: у загальному можна сказати, що старші громадяни є православні, молодь належить переважно до сект і буває й так, як оповідали мені дрочев'яни, що в одній хаті православні батьки спорять майже безпереривно на різні релігійні теми з своїми дітьми сектантами. Кілько жителів Дрочева припадає на православних, а кілька на сектантів, ніхто не міг подати мені точної статистики, але здається, що сектанти є в переважаючій кількості. Сектанти ведуть завзяту боротьбу між собою за більші впливи в селі. Батюшка Кредич стоїть осторонь цієї боротьби, він вірить, що сектанти швидше, чи пізніше вернуться до його стада, як це вже деякі сектанти зробили.

Наслідком таких місцевих релігійних відносин, святкується тут різні свята, у яких годі визнатися несектантові, а то тим більш, що сектанти не радо уділяють інформації незнайомим людям про свої культові справи⁷⁰. Це може найбільш святкують тут православні свята, не так з релігійних, як більш з традиційних мотивів, але й ті свята мають якийсь компромісовий — це є мішаний погансько-християнський характер. Щоб це вияснити, пригляньмося ближче важнішим православним святам: Різдво: кілька днів перед Різдвом чистять основно хати й перуть білизну (пранником перуть тільки нову білизну, щоб була м'якша, стару заварену в попелі місять ногами в цебрах), печуть багато різного печива, а в день перед навечерям варять 12 страв: кутю, кисіль, борщ, сушені ягоди, фасолю (шабель), пироги, оселедцеву юшку, голубці, гриби, заварені сушені грушки, заварені сушені яблука і заварені сушені сливки; навіть найбільш необхідний мусить постаратися про такі страви⁷¹.

Вечером зараз по заході сонця, як тільки появиться перша зірка на небі, вносять чистої

соломи до хати й застеляють нею грубою верствою цілу долівку хати; такою самою соломою обвивають теж у навечеря овочеві дерева в саді, роблять це босо й тільки в сорочці, бо це на їх думку приносить щастя в хату ⁷²; при тому ті, що це роблять, простуджуються часто й попадають у хворобу, яка не раз кінчиться смертю. Стіл застеляють пахучим, найкращим сіном і накривають обрусом; на обрусі ставлять печиво, миски ложки тощо. У куті хати, де стоїть стіл, дають невимолочений житній сніп, який називають дідухом ⁷³. Під стіл кладуть сокиру, хомут, вужище тощо; на яку пам'ятку складають під стіл сокиру, хомут, вужище, ніхто не вміє пояснити, відповідають тільки, що так робили їхні батьки й вони так роблять ⁷⁴.

Опісля засідають до вечері, яку починають від куті такими словами: «Морозе, морозе, ходи вечеряти, а як не прийдеши, то не приходи» ⁷⁵, а діти кричать голосно «Гиш! Шага!» Такими словами відганяють діти влітку горобців, щоб вони не нищили пшениці, яку тут — як уже знаємо — дуже рідко сіють і яка їм з того приводу більш смакує ніж жито або овес. Залишки харчів з вечері дають на другий день худобі, щоб також вона знала, що сьогодні велике свято ⁷⁶.

По вечері колядують, але тільки по хатах у крузі сім'ї й світять обов'язково цілу ніч, не нафтою як звичайно, але восковими свічками. Колядують церковні коляди; раніш, як оповідали старші люди, було багато свіцьких колядок, яких тепер вже ніхто добре не пам'ятає.

Через цілий день на Різдво колядують колядники, окремо хлопці, окремо дівчата під вікнами, а вечером у хаті. Кожну коляду закінчують такими словами: «Бувайте здорові з Святим Рождеством, суди Боже щасливо час провести та будучий год дождати». Колядникам чи пак березі (касир колядників) дають за коляду гроші, жиру, печиво тощо. Гроші з коляди віддають колядники на прикраси церкви, а печиво та жиру розділяють поміж себе, складають гроші на горілку й улаштовують гулянку ⁷⁷. У часі Різдв'яних свят ходять хлопці та-

кож з вертепом, до якого підготовляють через цілий грудень ⁷⁸, а батьки відвідують свояків і знайомих і гостяться.

Від Різдва до Нового Року нічого не вільно робити ввечері. Хлопці й дівчата сходяться в ті вечорі й колядують або ворожать: виливають тоді малі воскові свічки, засвічують їх і кидають у тарілки наповнені водою, щоб вони пливали: якщо свічка дівчини зустрінеться в тарілці з свічкою хлопця, якого любить, то це знак, що вийде за нього заміж у найкоротшому часі й буде з ним щасливо жити, а якщо такі свічки не зустрічаються, то дівчина ще довго мусить чекати на мужа; якщо свічка дівчини зустрінеться з свічкою нелюбленого хлопця, то теж вийде швидко заміж, але буде нещаслива в тому подружжі; є ще інший спосіб ворожби, а саме: дівчата (5–10) кидають свої крайки або хусточки до коритка, а опісля потрясають цим коритком, котра крайка або хусточка випаде з коритка перша, така дівчина вийде заміж найшвидше ⁷⁹.

Новий Рік: Увечері перед Новим Роком колядники колядують під хатами, як на Різдво й складають новорічні бажання; є це ніч, у якій може найбільше ворожать і так по вечері входить хазяїн до стайні й оглядає корови: якщо корова лежить звернена головою на схід, то така корова вродить теля рано, якщо на південь, вполудне, на захід, увечері, на північ, нічю. По вечері кладуть теж шматок хліба на вуглі хати: якщо той шматок залишиться на вуглі хати до другого дня, то це значить, що той, який цей шматок хліба поставив, буде напевно жити що найменш цілий рік; якщо ранком поставленого шматка хліба на вуглі хати немає (міг вітер скинути, пес або кіт зжерти тощо), то це означає смерть в біжучому році тому, хто той шматок хліба на вуглі хати поставив. Якщо хто почує нічю перед Новим Роком крик або гавкання собаки, то не буде хорувати цілий рік; як новорічна ніч тиха (мороз без вітру) то це ворожить щось недобре тому, хто в таку ніч подорожує.

Дівчата ворожать також у новорічну ніч: вони сіють льон коло криниці й говорять:

«Святий Василіє, я на тебе льон сію, роди Боже льон» — це ворожба, щоб льон удався. На Новий Рік рахують теж дівчата коли в плоті, зачинаючи від першого, який називають молодцем, а другий удівцем; кожний непаристий кіл є молодцем, а кожний паристий удівцем; якщо останній кіл у плоті є непаристий, то це віщує для дівчини, що вона вийде заміж за молодця, якщо останній кіл є паристий, дівчина вийде за вдівця. Раніш було в Дрочеві більш таких ворожб на Новий Рік, тепер люди менш цікавляться ворожбами й не пригадують собі більш⁸⁰.

Йордан (Богоявлення, Водохреща) є тісно зв'язаний своїми звичаями й віруваннями з Різдвом і Новим Роком: люди постять до свяченої води, яку святять 18 і 19 січня: свячену воду п'ють перед їдою, а опісля кроплять нею хату й усі хазяйські будинки, щоб нечиста сила та відьма не мали приступу до хати; у свяченій воді розміщують теж троха глини й такою глиною малюють хрести на дверях хати й усіх хазяйських будинків; решту свяченої води переховують у пляшках до другої освяченої води й кроплять себе такою водою в різних нещастях. Увечері перед Йорданом їдять теж 12 страв, як у навечеря Різдва.

Водосвяття відбувається над озером в Оріхові: хто перший напоїть свяченою водою худобу, буде мав велике щастя; з того приводу повстає нераз по водосвятті велике замішання, часом навіть бійка, бо кожний хоче начерпати води перший і вертатися до хати. Раніш у часі водосвяття стреляли з моздрів, щоб дати світові знати про очищення від гріхів, тепер (1938 рік) польська влада заборонила стреляти так, як на Великдень у часі воскресної утрени⁸¹.

У Йорданські Свята не колядують у Дрочеві і не щедрують, тому нема тут щедрівок, з якими зустрінемося по інших теренах українських земель. Нема тут теж звичаю, як деінде в нас, щоб батюшка ходив по хатах з свяченою водою, бо кожний є зобов'язаний бути на водосвятті й начерпати собі свяченої води, кілько йому потреба.

Великий Піст і Великодні Свята: перед Великодними святами постять старші люди дуже правильно, менш молодь; стримуються тоді не тільки від м'ясних, але також від молочних страв; одинокою жирною є тільки олій; у великий тиждень деякі старші стримуються зовсім від їди, почавши від великого четверга до свяченого на Великдень. Раніш палили коло церкви ватру нічю з великої суботи на Великдень, тепер перестали. По великодній богослужбі, яка зачинається о півночі з суботи на неділю, святить батюшка принесені до церкви паски. Свячення пасок відбувається під голим небом довкола церкви: свячення є мовби конкурсом пасок, а саме: котра хазяйка випекла найкращу, а котра найгіршу паску, про це знає ціле село. Зацікавлення переважно заздрісних жінок полягає в тому, чи хазяйка, що мала найкращу паску в попередньому році, затримає далі свою славу доброї хазяйки, чи її стратить на користь іншої хазяйки — є це певного роду соцзмагання, які тут практикуються від непам'ятних часів. По закінченій богослужбі б'ються взаємно посвяченими яйцями й здоровкаються: «Христос воскрес!»

По сніданку по хатах вертається молодь до церкви й бавиться довкола церкви до пізнього вечора; старші дзвонять через цілий день, хто перший задзвонить по сніданку, вірять, що буде мати велике щастя на свому хазяйстві; з того приводу відбуваються також певного роду соцзмагання між тими, що в це вірять: щоб випередити другого, деякі не вертаються покищо до хати, покушають свяченого яйця коло церкви й дзвонять, а опісля щойно йдуть до хати, щоб закінчити сніданок. У Дрочеві не знають веснянок, поливаного понеділка й вівтірка в тому значенні, як по інших українських селах, де хлопці ходять від хати до хати, обливають водою дівчата, а опісля улаштовують собі забави. Продовж трьох днів великодніх свят відвідують дрочев'яни своїх знайомих і свояків і гостяться так, як у різдвяні святка⁸².

Св. Петра й Павла (12 липня) називають святом пастухів: пастухи плетуть вінки, які

закладають на роги коровам; власничка корови дає за це пастухові хліб, сир, масло, гроші тощо; пастухи сходяться на пасовиську, купують горілку й улаштовують собі забаву («петруються») наче в честь давнього божка худоби Велеса. Старші улаштовують подібні забави в той день по хатах⁸³.

21 липня святкують в Оріхові й Дрочеві патрона церкви: люди йдуть у такий день на богослужбу до церкви не тільки з Дрочева й Оріхова, але теж із сусідніх селів, туди пішов і я, щоб власними очима побачити те, що мене цікавило: я побачив чистеньку, простору, дерев'яну церкву у якій є багато образів, прикрашених мистецькими вишивками та штучними й живими цвітами з різнобарвистими лентами; у церкві в часі богослужби співав численний хор, вишколений батюшкою К. Кредичем; у церкві я побачив багато людей переважно молодь, старші лежали або стояли коло церкви та обговорювали свої біжучі справи, як жнива та погоду. По богослужбі улаштовує батюшка празник для запрошених батюшків, що йому помагали в часі богослужби та інших гостей; дрочев'яни празників по хатах, як це діється деінде, не улаштовують.

Ж). Вірування.

Поза офіційним православним віровизнанням дрочев'яни вірять теж у небіжчиків, що вони ходять, у відьми, чортів, сні, різні забобони тощо. Вони вірять у це так, якби в якісь безсумнівні конкретні факти, а той, що прислухується таким оповіданням, не може подати жодних своїх критичних завважень, бо вони перестають оповідати, кажучи звичайно: «як ви не вірите, шкода вам далі оповідати». Є це так звана друга, неофіційна, поганська віра, яка тут існує побіч православної; офіційне православне християнство поборює з цілою рішучістю залишки поганської релігії, але побороти їх не може, бо ті поганські вірування мають глибоку традицію за собою на поліському терені і є старші ніж християнська віра. Боротьба православної церкви з поганськими залишками є тяжка ще з іншого приводу, а саме,

що на зверх усі дрочев'яни є християнами, але багато з них потайки визнає поганський світогляд.

Про знахорів (бахмарів) та про різні ворожби я вже згадував вище в зв'язку з великими річними святами та похоронами. У тісному зв'язку з похоронами вірять тутешні громадяни, що деякі небіжчики, які вмерли в великих гріхах, як відьми не мають спокою в гробі й тиняються далі по світі. Ходять теж такі, що нагло вмерли й не полагодили важних справ за життя: так мати — оповідала мені Варвара Коробійка — приходила кормити дитину в колісці, відкривала хату, стайні й робила різні шкоди; небіжчик ходить завжди в тій самій ноші, у якій його поховали й тому легко пізнати його тим, що були на його похороні; крім цього треба мати добрі очі, щоб його побачити, бо кожний його бачити не може; буває нераз так, що один бачить небіжчика, а другий не бачить, той, що бачить, вірить у небіжчиків, а той, що не бачить, не вірить й один з другого сміється. Небіжчик привиджується переважно таким, що тужать за ним і тим, які не сповнили якоїсь повинності супроти небіжчика або зробили щось інше, ніж те, чого собі бажав небіжчик перед своєю смертю (наприклад у свому заповіті). Тепер небіжчики менш ходять, ніж раніш. Згадана бабуна оповідала теж, що по смерті свого мужа хтось стукав ніччю до вікон її хати, чула нераз, як хтось ніччю рубав дрова або різав січку; це лякало її, не могла ночами спати, але за радою батюшки дала на панахиду, в 40-вий день по смерті мужа й від тієї пори вже більш нічого її не страшило.

Часом відганяє небіжчика знахор (бахмар) своєю ворожбою, яка виглядає так: людина, що бажає увільнитися від страху перед небіжчиком, мусить у неділю перед сходом сонця зробити хрест на дверях своєї хати й обсипати хату маком і те саме мусить повторити в четвер теж перед сходом сонця, від того часу небіжчик перестає ходити й страшити людей. Праведники по смерті не ходять⁸⁴.

Дуже багато — на думку дрочев'ян — шкодять їм відьми⁸⁵ й чорти: відьми, чорти при-

Джерела до етнографії
(з рукописних архівів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України)

ходять до стайні й переминаються в котів або свині, щоб їх люди не могли пізнати; щоб такого kota або таку свиню можна пізнати, треба мати дуже добрі очі⁸⁶; відьма заливає стайню червоно-білим плинном неначе плинною смолою. Робить вона це ніччю або вдень, як нікого нема в хаті. Опісля зачинає хворіти худоба, а навіть люди; як захоплять відьму при такій роботі, б'ють її безпощадно й голосно кричать, щоб інші люди це почули й приходили помагати їм бити відьму. Тепер менше таких випадків.

Щоб увільнитися від шкідливого впливу відьми, просять батюшку посвятити занечищену відьмою стайню: батюшка молиться й велить усунути всі знаки по відьмі з стайні. Шкідливі впливи відьми може усунути теж знахор (бахмар); знахор радить людині, що шукає в нього поради звичайно так: «Якщо хочеш узяти гріх на свою душу, то я зроблю так, що згине той, який занечистив твою стайню»⁸⁷. Але люди переважно не хочуть брати такого гріху на свою душу, тому відьма живе й робить далі пакости людям.

Відьма й чорт у віруваннях дровчів те саме тільки що чорта бачити не можна, а відьма дається видіти. Відьма знається з чортом, хоче бути багатію, а інших нищити. У селі є звичайно 5–10 відьм; перед смертю передає відьма свою професію донці або кому іншому з свояків; відьма довго мучиться перед смертю⁸⁸. Відьмою може бути кожна жінка, що хоче такою бути. Чорт вимагає від такої жінки сина або доньки. До одного хазяїна — оповідала мені Варвара Коробійка — звернувся раз чорт з проханням, щоб цей хазяїн дав йому сина або доньку в жертві, а він дасть йому за те силу й багатство. Цей хазяїн відкинув бажання чорта, але зачав боятися пімсти з боку чорта й зачав ходити пильно до церкви; у короткому часі цей хазяїн збожеволів. Той, що приймає перший чортову пропозицію, мусить дати сина або доньку — а багато є лекше, як син або донька отримає таку професію від батька або матері в спадку⁸⁹; не раз ціла родина є відьмовата.

Відьма не може навчити нікого своєї професії за життя, бо сама стратила би своє значення й збожеволіла би⁹⁰. Люди в селі добре знають хто є відьмою, оминають її товариство й взагалі не хочуть з нею жити. Відьма не любить такої ізоляції й терпить багато з того приводу, нарікає перед знайомими, що люди гордять нею, бо вважають її за відьму, а вона без вини. Несвідомі люди часом помагають і стараються жити з нею добре, щоб вона їм не шкодила, але вона має чортівську вдачу й шкодить навіть таким, що їй добре роблять: відбере молоко від корови або корова дає недобре молоко або корова хворіє, часом навіть гине⁹¹. Відьма шкодить переважно таким, що вірять у відьми або хочуть бути такими самими, як вона, вона шкодить навіть таким, що шукають в неї якоїсь ласки. Ті, що не вірять у відьму, то вона їм або зовсім не шкодить, а як шкодить, то мало шкодить.

7 липня (св. Івана) хлопці й дівчата виносять за село на довгій мітлі манекина відьми, там б'ють його, а опісля палять, щоб таким чином символічно звільнитися від шкід і пакостей з боку відьми⁹².

Так, як у чортів і відьми вірять тут переважно старші в забобони й сни: як курка часом запіє, як півень, буде якесь лихо передусім у того, до кого та курка належить; як пес довго вие з писком зверненням до гори, буде в селі пожежа, як вие з писком зверненням до землі, хтось умре, як вишня, груша або черешня часом зацвіте восені, то це віщує щось недобре тому, у кого таке дерево зацвіло. Як хазяїн, засіваючи поле, залишить свідомо, чи несвідомо якийсь шматок ниви незасіяним, то швидко вмре; як сонце перед заходом заходить за хмару, буде напевно на другий день дощ тощо.

Якщо сниться комусь фасоля (у Дровчів називають фасолю шабель), буде плакати, якщо присниться кому, що зуб йому випав з уст, то щось пропаде в хаті, як підшва відпаде в короткому часі від нового чобота, то хазяїнство буде мати якусь більшу шкоду; якщо вуж присниться, наступить в короткому часі якесь нещастя тощо⁹³. Коли я поставив питання, чи

сни сповняються, усі мої інформатори заявили, що їхні сни сповняються.

Я старався «sine ira et studio» з'ясувати життя дробов'ян у різних проявах їхньої матеріальної й духовної культури, якої головними рисами є примітив й архаїзм завдяки ізоляційним і топографічним обставинам села; великий роль грала тут і та обставина, що жодна дотеперішня влада не старалася поважно й конкретно піднести культуру Полісся на вищій щабель; з того приводу поліщуки залишилися позаду культури на інших українських теренах, де топографічно-географічні, а часом і політичні обставини були більш або менш інші. Будучи кілька разів в Оріхові, я міг запримітити, що культура Дробова є більш консервативна, ніж матірнього сусіднього села Оріхова, звідки — як знаємо — походять дробов'яни. Це має свою причину в тому, що Оріхів має церкву в селі, куда приїжджають люди з сусідніх сіл на празники, має від довшого часу школу, деякі товариства, крамниці й добру, як на поліські обставини шосу, куда приїжджають і переїжджають люди з сусідніх сіл і вирівнюють у дечому культуру Оріхова з сусідніми селами; натомість дробов'яни вийшовши свого часу з Оріхова, побудували свої хутори на полях Дробова оточених лісами й почали жити своїм відрубним, первісним ізоляційним життям і тому вони зберегли в своїй культурі багато таких архаїчних рис, які в більш рухливому Оріхові завдяки сусіднім впливам, вже раніш перестали існувати. Вартість культури Дробова є — так мовити більш історична, музейна, ніж сучасна й у тому саме велике її значення, бо що тут бачимо, не бачимо вже деінде по українських селах.

У практичному житті зустрічаємося тут з кресалом, губкою замість сірників, отже речами, які вже давно є музейними експонатами, як зразки давно минулої культури⁹⁴: оглядаючи такі речі, не хочеться хвилево вірити, що живемо в часах залізниць, автомашин, електрики, радія, телефону, танків тощо. На доісторичному майже ступені є в них теж ткацтво і бджільництво й це все робить якесь дивне,

казкове вражіння на подорожних з великих міських осередків і то тим більш, що бідні ті люди навіть у нужді чуються щасливими як доказ на те, що щастя людини не завжди йде в парі з високою культурою та багатством. Додати треба, що у селі є багато таких старих людей, що в житті не бачили залізниць.

Дробов'яни люблять передусім свою землю, хоч вона бідна й мало родюча із-за неї вічні тут спори про межі, які не тільки вирішують громадські полюбовні суди, але часом кінчаються самосудом — смертю; вони так прив'язані до своєї землі, що тільки в крайній нужді виїжджали на роботу до Америки, але й ті з туги до батьківщини, верталися не раз до свого рідного села; любуються теж у хорошій худобі, яку цінять не раз вище, ніж своїх дітей і майже те саме можна сказати про їх звичаї, обряди, пісні, вірування та мову, яку вони називають за давню царською термінологією хахлацькою, себто мужицькою українською. Додати треба, що цікавляться теж газетами.

Дробов'яни є свідомі, що вони є православної релігії, це заявляють всюди явно, хоч секти вчать їх до іншого. Менш свідомі своєї національної приналежності, але рішучо не вважають себе ані за поляків, ані білорусинів, не знають ані польських ані білоруських пісень⁹⁵.

До чужинців, які тут приїжджають переважно влітку в різних цілях, як поляки, німці, євреї тощо, як довго не знають з якою метою вони приїжджають, ставляться в загальному стримано й недовірково; коли пізнають їх наміри, відкривають перед ними не тільки свою гостинну хату, але й свою душу, тоді зачинають говорити багато довірочно, що їх болить, а що тішить тощо; передусім дуже довірочно говорять з українцями на різні теми й тоді виступають у зовсім іншому світі; про це я переконався в Дробові сам на собі, як вони відносилися до мене на початку, коли мене ще не знали, а як під кінець мого побуту в Дробові: вони запрошували мене, щоб я ще раз приїхав до Дробова, але не влітку, коли вони мають найменш вільного часу, але взимку або навесні⁹⁶.

Джерела до етнографії
(з рукописних архівів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України)

Під кінець цієї частини підкреслюю ще раз, що найважливіше: Полісся — це може найслабше під кожним оглядом просліджена українська країна, цікаве воно з примітивної й архаїчної культури, яка теж і тут зникає з поверхні землі, а на її місце приходять нова, але не завжди побажана для Полісся культура. Слід проте, поки час, прослідити й насвітлити ті залишки архаїчної культури Полісся й дати йому здорову сучасну культуру, а саме: осушити багна, направити й розбудувати шляхи, дати школу, освіту, кооперативи та інші громадські організації, а поліщук швидко піднесеться з своєї упадку й консерватизму. Мені здається, що тепер — це є від приходу героїчної Червоної

Армії прийшла пора, що можна зачати таку роботу бодай частинно.

Завданням пояснень є деякі важливі порівняльні аналогії та різниці, взяті з інших українських або іноземних теренів у зв'язку з культурою села Дрочева. Ці аналогії вказують на те, що село Дрочево, хоч воно — як вже знаємо — наче дошками забите від решти світу, має деякі культурні зв'язки з іншими теренами. Різниці свідчать у загальному про те, що тут збереглися деякі культурні залишки, які на інших теренах давно щезли з поверхні землі або перейшли на інші більш сучасні форми. Не виключений може бути також факт, що ці різниці в поодиноких випадках можуть бути рефлексом чужого культурного походження та впливу.

Додаток

СЛОВНИЧОК

деяких менш знаних слів говірки села Дрочева

Баня (з розмов)	=	гарбуз.
Бар (казка 3)	=	цебер.
Бит (вес. 2)	=	існування (пор. рос. бит, поль. byt).
Буган (з розмов)	=	бугай.
Бусень (з розмов)	=	бузьок.
Буянка (з розмов)	=	масльниця (посудина, у якій вирабляють масло).
В'юн (з розмов)	=	пискір; порів. Б. Грінченко: Словарь української мови sub voce: в'юн.
В'єтка (спів. 1)	=	галузка, деревце (порів. рос. веть).
Вужище (з розмов)	=	грубий, сильніший шнур до прив'язування снопів на возі.
Газа (з розмов)	=	нафта.
Гачник (з розмов)	=	шнурок у підштанцях до підперізування.
Гладиш (з розмов)	=	великий, глиняний горнець.
Грудок (спів. 8)	=	трава.
Ганок (з розмов)	=	присінок, веранда.
Доміра (з розмов)	=	досвіта, перед сходом сонця.
Допіро (казка 2)	=	щойно; порів. поль. «doriero».
Дуга (з розмов)	=	дерев'яний лук на шії коня запряженого до воза.
Жатва (з розмов)	=	жнива.
Жерди (спів. 22)	=	жердки (порівн: И. И. Носович: Словарь Белоруского Наречія, 1870 sub voce жердка.
Жесць (спів. 4)	=	життя; порів. рос. жизнь.
Зовойки (вес. 9)	=	сестри молодого; порів. Б. Грінченко (l. c.) sub voce зовиця.
Каботина (з розмов)	=	берест; порів.: Б. Грінченко (l. c.) s. v. берест.
Калечко (спів. 35)	=	перстенець; порівн. поль. «kołeczko».
Калій (з розмов)	=	бруд, болото, сміття; порів. калюжа.
Кант (з розмов)	=	край, беріг; пор. нім. «Kante».
Капелюш (з розмов)	=	капелюх; пор. поль. «kapelus».

Карасіна (з розмов)	=	нафта.
Качалка (з розмов)	=	макогін; порів. Б. Грінченко (<i>l. c.</i>) sub v. макогін.
Клеть (з розмов)	=	комора; порів. рос. клеть.
Ковріток (з розмов)	=	куделя.
Коліш також куліш (вес. 12)	=	поливка юшка (рідка каша) пор. кулеша.
Коля також куля (прийменник, спів. 11, 24)	=	біля, побіч.
Кошар (з розмов)	=	сіть на риби.
Кофта (з розмов)	=	блузка (рус).
Кровать (спів. 3)	=	ліжка (рус).
Кросна (з розмов)	=	ткацький варстат.
Кубок (з розмов)	=	малий горщик.
Латуха (з розмов)	=	зверхній жіночий одяг.
Лівонь (загадка б)	=	дим.
Лужко (спів. 9)	=	ліжка (поль).
Мір (спів. 23)	=	згода; порів. рус. мир.
Моркут (з розмов)	=	невалашаний баран.
Ничовки (з розмов)	=	корито.
Ногавиці (з розмов)	=	штани.
Польза (з розмов)	=	користь.
Потапець (з розмов)	=	пісна страва (вода солена з хлібом).
Привости (з розмов)	=	запічок.
Радюшка (з розмов)	=	верето.
Свининець (з розмов)	=	хлів на свині.
Свистілька (з розмов)	=	сопілка.
Складовка (з розмов)	=	комора.
Страм (спів. 23)	=	стид.
Сундук (з розмов)	=	скриня.
Утюх (з розмов)	=	залізко до прасування; порів. рус. утюг.
Халастой (спів. 7)	=	парубчак (рус.).
Хороніть (спів. 38)	=	похоронити; порів. рус. хоронить.
Хура (з розмов)	=	хуртовина.
Часовня (спів. 2)	=	Церква з вежовим годинником.
Чердак (з розмов)	=	стрих.
Чигун (з розмов)	=	великий залізний баняк.
Шабель (з розмов)	=	квасоля.
Шалабан (з розмов)	=	оборіг на сіно, снопи тощо.
Шіляжець (вес. 2)	=	дрібний гріш (копійка); порів. поль. «szeląg», нім. «schilling».

¹ Найкраще подорожувати по поліських пісках по дощі, бо по дощі вода всякає швидко в пісок, який твердне й коні й віз не стрягають тоді глибоко в пісок; узимку їздять тут, куди попало, по замерзлим озерах. Зрештою гляди завваги про поліські шляхи: Cz. Pietkiewicz: Polesie Rzeczyckie, cz. I, Kultura materialna, Kraków 1928 с. 313; R. Danysz-Fleszarowa: Z letniej włości po Polesiu (Ziemia) 1927 с. 424.

² Бачимо тут наглядно, що Дрочево було первісно назвою поля, яку опісля перенесено на село Дрочево, іншими словами назва поля Дрочево є старша, ніж назва села Дрочево; цей факт вчить нас дещо, а саме: може неодна неясна назва деяких

інших теперішніх місцевостей взяла свій початок від поля, лісу, сіножатей тощо, а не від чого іншого, як не раз думають учені.

³ За інформації треба було деяким платити, передусім хлопцям і дівчатам, старші не вимагали заплати.

Культура села Дрочево.

А). Будівництво та інвентаризація житлових будинків.

⁴ Порівн.: І. Гургула: Пізнаваймо Полісся (Наша Батьківщина), Львів 1937 с. 248.

⁵ Порівняй фотокартки № 10. 13; K. Moszyński: Polesie Wschodnie, Warszawa 1928. рис. 14 і 15.

Джерела до етнографії
(з рукописних архівів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України)

- ⁶ Порівняй фотокартку № 11.
- Б). Хліборобство та інші сумісні роботи.
- ⁷ Порівняй фотокартку № 3; К. Moszyński: Polesie Wschodnie, Warszawa 1928, рис. 4, с. 58.
- ⁸ Порівняй фотокартку № 4; порівняй: Cz. Pietkiewicz (*l. c.*) с. 84 К. Moszyński: (*l. c.*) с. 56, 57.
- ⁹ Порівняй: Cz. Pietkiewicz: (*l. c.*) с. 99: (як виконують і як виглядають такі страхоподи): К. Moszyński: Polesie Wschodnie Warszawa 1928 с. 54.
- ¹⁰ Деякі уривки з поліських жнив гляди фотокартки № 5 і 6; порівняй: К. Moszyński: Polesie Wschodnie, Warszawa 1928, с. 222/551; J. St. Bystron: Zwyczaj zniwiarskie w Polsce, Kraków 1916, s. 220–238.
- ¹¹ Тепер майже ніхто не улаштовує обжинків у Дрочеві, бо навіть найбагатші хазяї нарікають на лиху землю та лихі жнива й тому багато орного поля не засівають жодним збіжжям; порівн: К. Moszyński (*l. c.*) 1928, с. 223.
- ¹² Гляди фотокартки № 7, 15; порівн: Др. В. Кобільник: Матеріальна культура села Жукотина Турчанського повіту, Самбір 1937, с. 84; К. Moszyński (*l. c.*) 1928, с. 54, 61/62.
- ¹³ Порів: Др. В. Кобільник (*l. c.*) с. 83.
- ¹⁴ Порівн: К. Moszyński: Kultura ludowa Słowian, cz. I, Kultura materjalna с. 10, 12, 21, 101; порівн: Józef Obrębski: Dzisiejsi ludzie Polesia (Przegląd socjologiczny tom IV, Poznań – Warszawa 1936) с. 432.
- ¹⁵ Порівн. фотокартку № 7.
- ¹⁶ Порівн: Cz. Pietkiewicz: Polesie Rzeczyckie cz. I, Kultura materjalna, Kraków 1928, с. 64, примітка 2 і 3.
- ¹⁷ Порівняй фотокартку № 16.
- ¹⁸ Порівняй фотокартку № 9; порів: Из Киева на Полісся (Наука Вена 1890 ч. 6) с. 334; К. Moszyński: Polesie Wschodnie, Warszawa 1928 с. 36–48.
- В). Виробництво
- ¹⁹ Порівн: Cz. Pietkiewicz (*l. c.*) с. 263–272; Др. В. Кобільник: (*l. c.*) с. 33–45; К. Moszyński: Polesie Wschodnie, Warszawa 1928 с. 98.
- ²⁰ Порівн: Др. В. Кобільник (*l. c.*) с. 135.
- ²¹ Порівн: Др. В. Кобільник: (*l. c.*) с. 25; К. Moszyński: Polesie Wschodnie, Warszawa 1928 с. 90/91.
- ²² Коси гострять у Дрочеві не каменем, як деінде по наших селах, тільки деревяними лопатками, наче малими праниками: такі лопатки замочують у воді, опісля посипають лопатку піском і гострять коси; на думку косарів коса краще гостриться такою лопаткою, ніж каменем.
- ²³ Порів: Cz. Pietkiewicz (*l. c.*) с. 172–187; К. Moszyński: Polesie Wschodnie, Warszawa 1928 с. 86/87.
- ²⁴ Порівн: Cz. Pietkiewicz (*l. c.*) с. 276–306; К. Moszyński: Polesie Wschodnie, Warszawa 1928 с. 104.
- ²⁵ Порів: Cz. Pietkiewicz (*l. c.*) с. 187–218; К. Moszyński: Polesie Wschodnie, Warszawa 1928 с. 82.
- ²⁶ Порів. Др. В. Кобільник: (*l. c.*) с. 45–47; Michał Marczak: Ze spoztrzeżeń nad Poleszukami (Ziemia), 1935 с. 136.
- ²⁷ Порівн.: Cz. Pietkiewicz (*l. c.*) с. 272, 274; К. Moszyński: Polesie Wschodnie, Warszawa 1928 с. 87–89.
- Г). Ноша.
- ²⁸ Порівняй: Др. В. Кобільник: (*l. c.*) с. 112.
- ²⁹ Порівн: Polesie ilustrowane – monografia praca zbiorowa pod redakcją inż. Nelarda, Brześć n./B. 1923 с. 32; Др. В. Кобільник: (*l. c.*) с. 135; К. Moszyński: Polesie Wschodnie, Warszawa 1928 с. 97–103.
- ³⁰ Порівн: Др. В. Кобільник: (*l. c.*) фотокартку с. 139.
- ³¹ Як виглядає чоловічий пінджак гляди фотокартку № 13, жіночий № 10.
- ³² Такі завої бачимо на фотокартині № 12 і фотокартині № 11 (у хазяйки).
- ³³ Порівн. фотокартки: № 12, 11, 15, 4.
- ³⁴ Порівняй фотокартку № 4.
- ³⁵ Взуття гляди фотокартки: № 12, 13, 17, 9, 7; К. Moszyński: Polesie Wschodnie, Warszawa 1928 с. 89–90.
- ³⁶ Діточі одяги гляди фотокартки: № 11, 4.
- ³⁷ Поліські вишивки гляди фотокартки № 14, 12, 13, 2; М. Marczak: (*l. c.*) с. 136; Др. В. Кобільник: (*l. c.*) с. 115.
- ³⁸ Коралі (личменики) у поліських дівчат гляди фотокартка № 12.
- ³⁹ Чоловіча фризур, борода тощо гляди фотокартки № 11, 18, 13, 3.
- ⁴⁰ Жіноча фризур гляди фотокартки: № 4, 14.
- ⁴¹ Порівняй: Др. І. Франко: Людові вірування на Підгір'ю / Етногр. 36. том V, 1898 с. 185; М. Marczak: Ze spoztrzeżeń nad Poleszukami (Ziemia) 1935 с. 134.
- Д). Пожива й напої.
- ⁴² Продаж сушених грибів на поліських базарах гляди фотокартка № 16.
- ⁴³ Порівн: Cz. Pietkiewicz (*l. c.*) с. 105–130; К. Moszyński: Polesie Wschodnie, Warszawa 1928 с. 64.
- ⁴⁴ Порівняй: Др. В. Кобільник (*l. c.*) с. 143.
- ⁴⁵ Порівн: Др. В. Кобільник (*l. c.*) с. 145.
- ⁴⁶ Порівн: Др. В. Кобільник (*l. c.*) с. 145.
- ⁴⁷ Порівн: К. Moszyński: Polesie Wschodnie Warszawa 1928 с. 66; Др. [В.] Кобільник (*l. c.*) с. 146; Cz. Pietkiewicz (*l. c.*) с. 131–132.
- ⁴⁸ Порівн: Др. В. Кобільник: (*l. c.*) с. 146; Cz. Pietkiewicz: (*l. c.*) с. 112.

Е). Сім'я.

⁴⁹ Порівн: Б. Д. Гринченко: Словарь української мови (sub voce) запоїни; М. Брижко: Весіле в містечку Дубовій Уманського повіту в Київщині (Мат. до укр. етнології том XIX–XX) с. 56; Н. Czechowska: Wesele w Rudzku (Materjaly antropologiczno-archeologiczne i etnograf.) Kraków 1896 с. 20, 21; К. Moszyński: Polesie Wschodnie / Warszawa, 1928 с. 195, 200; Литвинова Бартош: Весільні обряди і звичаї у селі Землянці Глухівського повіту у Чернігівщині (Матеріали українсько-руської етнології) том III с. 76.

⁵⁰ У селі Землянці Глухівського повіту у Чернігівщині (порівняй: Литвинова Бартош (l. c.) с. 89) молода йде з старшою дружкою по селу закликати на весіле усіх родичів і сусідів. Увійшовши до кожного у хату молода тричі кланяється у пояс господарям і тричі каже: «Просить батько і мати, прошу і я до себе на хліб, на сіль і на весіле». На Гуцульщині (Володимир Шухевич: Гуцульщина III часть у Львові 1902 с. 22) весільне запрошення звучить так: «Просили тато, просили й мама, просить пан молодий і ми просимо, абисте були ласкаві приходити сьогодні на зачінане, у вечеріх на заводини – на весіле».

⁵¹ Порівняй: Володимир Шухевич: Гуцульщина, III часть у Львові 1902, с. 78; К. Moszyński: Polesie Wschodnie, Warszawa 1928 с. 193, 203/204.

⁵² Порівн: К. Moszyński (l. c.) с. 183, 195.

⁵³ Тепер у Дрочеві скорочено багато давних весільних звичаїв, причиною цього, як деінде (М. Брижко: Весіле в містечку Дубовій Уманського повіту в Київщині: Матеріали до укр. етнології том XIX–XX с. 51) є теперішні недостатки й те, що сільська молодь дуже кепкує з таких людей, що в сьогоденнішних часах улаштовують весілля з усіма старими обрядами й звичаями.

⁵⁴ Порівняй К. Moszyński (l. c.) с. 200.

⁵⁵ По інших селах Полісся, як згадує про це К. Moszyński: (l. c.) с. 189, 199, 203, обдаровують свояки молоду пару в часі розподілу обрядового печива (коровай).

⁵⁶ Порівн: К. Moszyński (l. c.) с. 189–191, 198, 205.

⁵⁷ Про хрестини висловлюється Др. З. Кузеля (Дитина в звичаях і віруваннях українського народу: Матеріали до українсько-руської етнології том VIII Львів 1906) с. 56 ось як: «Хрестинами називають пир в честь новородка і поліжниць, який стрічаємо без виімка у всіх народів, що тільки знають обряд хресту. – Наші звичаї не виказують в основі великих різниць і різняться лише в подробицях». Порівн. К. Moszyński (l. c.) с. 179/180.

⁵⁸ Каша старша ніж хліб (Брікнер) має обрядове значення не тільки на хрестинах, але також на похороні тощо: порівн: Др. З. Кузеля: Дитина в звичаях і віруваннях українського народу (Матеріали до українсько-руської етнології том VIII, Львів, 1906) с. 56; К. Moszyński (l. c.) с. 179/180; Dr. Adam Fischer: Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego, Lwów 1921 с. 316/317.

⁵⁹ Порівняй: К. Moszyński (l. c.) с. 179/180; в інших селах дають гроші для дитини у колиску; такі звичаї знають інші слов'яни й німці; у Галичині і на Угорщині, як згадує про це Др. З. Кузеля (l. c.) с. 58, збирають також гроші в шклянку, які мати опісля носить за пазухою, щоб дитина вже з молоком виссала любов до грошей і через те пильніше працювала.

⁶⁰ Інакше по інших селах Полісся, де жодних пісень не співають на хрестинах (пор. К. Moszyński (l. c.) с. 180).

⁶¹ По інших селах Полісся вмерлу жінку обмивають й одягають не споріднені з умерлою жінки, а вмерлого чоловіка не споріднені чоловіки (порівн: К. Moszyński (l. c.) с. 208).

⁶² По інших селах цілують покійника в щоку, в руку, чоло, коліна, стопи, в губи (В. Гнатюк: Похоронні звичаї й обряди: Етнограф. Збірник 1912, том XXXI–XXXII с. 331, 413).

⁶³ Порівн.: О. Schrader- Nehring: Reallexikon der idg. Akde, Berlin-Leipzig 1917–1923, том I sub voce: Ahnen Rullus; Др. З. Кузеля: Похоронні звичаї й обряди (Етнографічний Збірник XXXI–XXXII с. 284, 351, 383, 390, 395, 366, 157, 164; Володимир Гнатюк: Похоронні звичаї й обряди (Етнографічний Збірник XXXI–XXXII) с. 206, 210, 330; Dr. Adam Fischer: Zwyczaje pogrzebowe ludu polskiego, Lwów 1921 с. 173, 174, 178, 179; В. Шухевич: Гуцульщина III часть Львів 1902 с. 252; К. Moszyński (l. c.) 210; Др. М. Пачовський: Народний похоронний обряд на Русі Львів 1903 с. 19.

⁶⁴ Цей обряд пригадує нам старовинно-римських жінок, що за гроші плакали на похоронах (praeficae), порівн: F. Lübkers: Reallexikon des letassinen Altertums, Leipzig Berlin 1914 с. 167 sub voce: «Beotattung».

⁶⁵ По інших селах Полісся (порів. К. Moszyński (l. c.) 210) миють руки в хаті водою або землею або снігом в часі повороту з цвинтаря до хати, опісля змивають лави й вимітають хату.

⁶⁶ Сьогоднішній народний похорон має за собою глибоку доісторичну традицію й є схрещеним відгомном різних, раніших і пізніших погансько-християнських звичаїв та обрядів: сьогоднішня стипа (порівн.: К. Moszyński (l. c.) 210), або, як її в інших сторонах українських

Джерела до етнографії
(з рукописних архівів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України)

земель називають також комашнею (порівн.: В. Гнатюк: *(l. c.)* с. 280, 285, 290, 366; Б. Грінченко: Словарь української мови, Київ 1909 sub voce: комашня є тільки рефлексом давньої страви, про яку згадує Йордан (VI сторіччя н. е): *De Gothorum origine et rebus gestis* розділ 49 з нагоди похорону Аттилі, князя унів, і тризни, про яку пише Нестор; таку тризну (Ljwgt, certamen, боротьба) улаштувала княгиня Ольга на гробі свого мужа Ігоря, якого вбили деревляни (порівн.: А. Fischer *(l. c.)* с. 376/377; Др. М. Пачовський: *(l. c.)* с. 29). Христیانство ввело на місце тризни поминки, які наш народ називає стипою, або комашнею. Зміст поганської страви (тризни) був ширший, ніж зміст стипи (комашні); страва (тризна) містила в собі похоронний празник й ігрища і тим самим пригадувала грецький похоронний обід (Тауос й ігрища: Ljwgt), як у Гомера, Одиссея XXII 69 – –; натомість стипа (комашня) – це тільки похоронний празник без жодних ігрищ; у деяких сторонах зустрічаємося крім стипи (комашні) також з народними забавами, як «грушка» у гуцулів, «лубок» на Поділлі, «лечатка» на Закарпатській Україні (порівн.: Др. М. Пачовський: *(l. c.)* с. 20/21; В. Гнатюк: *(l. c.)* с. 227, 238, 292–297, 310–311, 341, 350, 300–302; інколи зустрічаємося теж з танцями в зв'язку з такими забавами (порівн. В. Гнатюк: *(l. c.)* с. 285; Др. М. Пачовський *(l. c.)* с. 21). Такі забави й танці мали завдання розвеселити засмучених і прогнати смерть з хати – (порів.: А. Fischer: *(l. c.)* с. 392).

⁶⁷ Друга стипа в честь покійника відбувається в інших селах в третій день, у три або шість тижнів від похорону покійника (порівн. Др. М. Пачовський *(l. c.)* с. 29; В. Гнатюк: *(l. c.)* с. 310, 345, 352; О. Schrader-Nehring: *Reallexikon deridg. Akde*, Berlin, Leipzig 1917–1923, с. 18 § 2.

⁶⁸ Крім першої й другої стипи місцями святкують дальші стипи в пів року, в рік, в сім років по похороні покійника (порівн.: В. Гнатюк: *(l. c.)* с. 345, 352).

Надто виходять в деякі дні в році з церковною процесією на гроби й там відправляється панахида за усіх померших даного села; такими днями колективного культу покійників є поза Томиною неділею: Дмитрова, Кузьмина, Михайлова (навесні), перша Хведорова субота (В. Гнатюк: *(l. c.)* с. 397), Зелені свята (В. Гнатюк: *(l. c.)* с. 337). По такій панахиді відбувається стипа на гробах (порівн.: М. Murko: *Das Grab als Tisch, Wörter und Sachen* II с. 79–160; А. Fischer: *(l. c.)* с. 351, 375, 376; В. Шухевич: *Гуцульщина IV* Львів 1904 с. 241).

Деякі вчені приписують деяким строкам стип символічну й магічну вартість (порівн.: Weinhold K: *Die mystische Neunzahl beiden*

Deutschen: Abhandlungen der kgl. Akademie der Wissenschaften – Hist. Kl. Berlin 1897/8).

Є). Освіта й віроісповідання.

⁶⁹ Про кількість православних поліщуків у колишній Польщі пише: Michał Marczak: *Ze spostrzeżeń nad Poleszukami (Ziemia) 1935*, с. 133 ось що: «Pod względem wyznaniowym na 1, 134, 538 mieszkańców blisko 800.000 należy nominalnie do prawosławja, w rzeczywistości przyznaje się do plejady sekt w rodzaju anabaptystów, adwentystów, subotników, badaczy pisma św. i innych».

⁷⁰ Секти мали в колишній Польщі свою пресу: у Кобрині виходив журнал у російській мові: «Християнський Союз», у Варшаві: «Гостія» й багато пропагандивної літератури, яку возили по селах і дешево продавали або даром роздавали; таку літературу продавали також поза межами Полісся на інших українських теренах у колишній Польщі.

Про секти на Поліссі й Волині писав: «Mały Dziennik» з 16 липня 1938 року с. 4 так: «Sekciarstwo na kresach wschodnich zatruwa duszę młodego pokolenia. Jedna, z plag, która, się daje odczuwać na Polesiu i sąsiednim Wołyniu jest zgubna działalność rozmaitych organizacyj sekciarskich. Agitatorzy tych ugrupowań już od dawna podróżują od wsi do wsi, rozdają darmo lub sprzedając po nader niskiej cenie rozmaite sekciarsko – wywrotowe wydawnictwa».

⁷¹ Усі ці страви є первісного, збірницько-господарського походження: порівн.: К. Сосенко: *Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечера Львів 1928* с. 93, 94; А. Онищук: *Народний Календар, звичаї й вірування прив'язані до поодиноких днів у році в Зеленці Надвірнянського повіту (Матеріали до української етнології)* т. XV, 1912, с. 16; М. Крамаренко: *Різдвяні свята в станиці Павлівській Сіського oddілу на Чорноморії (Етнографічний Збірник НТШ)* т. I. у Львові 1895 с. 2; В. Шухевич: *Гуцульщина IV* часть у Львові 1904 с. 10.

⁷² У інших сторонах ідуть хазяї після вечері (Новий Рік) у садок і перев'язують перевеслами плодів дерева для того, щоб багато родили (В. Доманицький: *Народний Календар у Ровенському повіті Волинської губернії: Матеріали до укр. етнології XV* у Львові 1912), с. 89; деінде роблять це на Йордан (А. Онищук: *Народний Календар звичаї й вірування прив'язані до поодиноких днів у році: Матеріали до укр. етнології том XV* 1912 с. 27.

⁷³ Порівняй: М. Крамаренко *(l. c.)* с. 3.

⁷⁴ Відповідь на це питання дають нам аналогії з інших сторін українських земель, а саме: на підгір'ю хазяїн зарубує сокиру перед вечерею (на св. вечері) в горішній одвірок над хатними дверми,

яка стоїть так аж до нового року, щоб недопустити до хати нечистого (Др. І. Франко: Людові вірування на Підгір'ю: Етнограф. Збірник Том V 1898 с. 204); у селі Ходовичах Стрийського району застромлюють косу коло полиці за лавою, щоб мерці не прийшли (Ф. Колесса: Людові вірування на Підгір'ю в селі Ходовичах Стрийського повіту / Етнограф. Збірник том V, Львів 1898 с. 91).

Містика з сокирою, як пояснює К. Сосенко (*l. c.*) с. 90 є культом прадідних ловецьких та господарських практик; порівняй: Я. Пастернак: Різдво в Мармарошині: Життя і Знання ч. 1. 1935, VIII, с. 4.; Dr. A. Fischer (*l. c.*) с. 249; К. Сосенко (*l. c.*) с. 90.

Хомут, вужище, в інших сторонах ярмо, або ціла упряж з коня, плуг, борона, леміш тощо – це експонати хазяйського інвентаря, як основа хліборобства; порівняй: В. Шухевич: Гуцульщина IV часть с. 10; К. Сосенко (*l. c.*) с. 94/95; Колесса (*l. c.*) с. 91. В інших сторонах вводять на св. вечір до хати вола, корову або коня – на пам'ятку, що й при народженні Ісуса була також тварина (Я. Пастернак: Різдво й Новий Рік у народніх повірях: Життя і Знання 1931 Рік V, ч. 4 с. 97).

⁷⁵ Так само запрошують мороза на кутю перед вечерою в Дорогичині на Поліссі (М. Вакульчик: Різдв'яні звичаї на Поліссі: Жіноча Доля XII, 1936 ч. 1 с. 2, а деінде додають до того запрошення такі слова: «та не морозь нам телят, ягнят, гусят, качат тощо» (М. Крамаренко (*l. c.*) с. 22; порівняй: К. Сосенко (*l. c.*) с. 98; В. Доманицький: Народний календар у Ровенським повіті Волинської губернії і Матеріали до української етнології том XV у Львові 1912, с. 82.

Гуцули запрошують з сокирою три рази на вечерю градивників, чорнокнижників, планетників, вовків, медведів, лисів і кінчать запрошення такими словами: «Йик ви не ставили си на су тайну вечеру, йик не маєте моци йивити си на Різдво і на Великдень, так абисте не мали моци, ані волі тої міні що злого зробити в хіторі моім. Йик вас тепер не видно, не чути, так аби вас не було чути та не було видно через цілий рік».

Опісля запрошують трикратно бурю й кінчать як попереднє запрошення (В. Шухевич, Гуцульщина IV часть у Львові, 1904 с. 12); І. Гургула: Різдвяні народні звичаї і вірування (Жінка) 1935 ч. 1, с. 4.

⁷⁶ Це все вказує на те, що Різдво є також святом домашніх тварин; в інших сторонах з кожної страви набирає хазяїн потрохи у корито, домішує до того трохи муки або грису, солить і дає кожній худобині покушати «Тайної вечері»; опісля благословить худобу тим способом, що доторкається хлібом до голови худоби (Сосенко: (*l. c.*) с. 95/96).

⁷⁷ Порівняй: В. Шухевич: Гуцульщина IV часть, у Львові 1904 с. 17.

⁷⁸ По інших селах Полісся хлопці перебрані за діда й різні звірята ходять вечером і ніччю перед Новим Роком по хатах й улаштовують аматорські виставки, за які платять їм хлібом, солониною тощо (К. Moszyński: (*l. c.*) с. 238 і наступні).

⁷⁹ Порівняй: Я. Пастернак: Різдво й Новий Рік у народніх повірях, Життя і Знання 1931 Рік V ч. 4. с. 97; В. Шухевич: Гуцульщина IV часть у Львові 1904, с. 11.

⁸⁰ У деяких сторонах називають ніч перед Новим Роком «багатий вечір» від того, що хазяйки готують «багату вечеру», опісля ворожать. В. Доманицький (*l. c.*) с. 88, 89; порівн.: М. Крамаренко (*l. c.*) с. 16; В. Шухевич: Гуцульщина IV ч. у Львові 1904, с. 193, 194, 200.

⁸¹ В деяких сторонах рахують дівчата на Йордан паристі й непаристі коли в плоті, щоб виворожити, чи вони вийдуть замуж за хлопця чи за вдівця, також на Щедрівку у вечері хазяїн іде у хлів до худоби й дивиться куди лежать головами тільні корови, щоб виворожити, чи корова вродить теля рано, вечером чи ніччю так, як це роблять дробчів'яни в новорічну ніч; порівн.: М. Вакульчин (*l. c.*) с. 3.

Кроплять хазяйство свяченою водою на Йордан і роблять хрестики з муки замішеної свяченою водою на дверях будинків, щоб «лихе» та небішки не мали приступу до хати: Я. Пастернак: Йордан – Водохрищі Життя і Знання X 1937 с. 9; В. Доманицький: (*l. c.*) с. 63; А. Онищук (*l. c.*) с. 27; М. Крамаренко (*l. c.*) с. 22; В. Шухевич: Гуцульщина IV часть у Львові, 1904, с. 204.

Стреляють з рушниць або пістолетів у часі водосвяття в деяких селах: Крамаренко (*l. c.*) с. 23; В. Доманицький (*l. c.*) с. 63.

Свячена вода має велику силу, передусім для того, хто перший її начерпає і вмие собі нею лице, голову, руки тощо, щоб не хорувати; тому дуже часто приходять при такому першому черпані свяченої води до великої метушні навіть до бійки тощо: порівн.: М. Крамаренко: (*l. c.*) с. 21, 22; А. Онищук (*l. c.*) с. 28; В. Доманицький: (*l. c.*) с. 63.

⁸² Дуже гострі пости, передусім від великого четверга до свяченого в великодну неділю зберігають старші люди на Гуцульщині: порівн.: В. Шухевич: Гуцульщина IV ч. у Львові, 1904, с. 211.

Вечером у велику суботу розкладають у деяких селах традиційний вогонь (багаття) біля церкви В. Доманицький (*l. c.*) с. 63.

Поливаний понеділок називають гуцули «волочільним понеділком» або коротко, «волочільником»; у той день обливають передусім хлопці дівчата зимною водою аж до Томиної неділі; дівчата дають хлопцям за це писанки, а крім цього батьки дівчини гостять за це таких хлопців у хаті і порівн.: А. Онищук (*l. c.*) с. 41; В. Доманицький (*l. c.*) с. 66.

Джерела до етнографії
(з рукописних архівів ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України)

⁸³ Празник пастухів (день пастухів) відомий нам також з інших сторін: порів.: А. Свенціцька: День пастухів: Матеріали до етнології й антропології том ХХІ–ХХІІ частина I – Збірник праць присвячений пам'яті В. Гнатюка, Львів 1929 с. 297.

Ж). Вірування.

⁸⁴ У всіх примітивних народів, як стверджують Шрадер і Нерінг, є глибоко вкорінене вірування, що небіжчики довго тиняються по цьому світі й можуть помагати або шкодити людям (О. Schrader – О. Nehring: Reallexikon der indogermanischen Altertums – Kunde, Band I Berlin, Leipzig 1917–1923, с. 36; зокрема вірить у це слов'янський світ В. Гнатюк: (l. c.) с. 207, 208, 287; А. Fischer (l. c.) с. 325; ходять передусім такі небіжчики, що залишили якісь важні, неполаджені справи на цьому світі, а дальше великі грішники або такі, за якими хтось дуже тужить (В. Гнатюк (l. c.) с. 382; Др. З. Кузеля (l. c.) с. 163). Щоб переконатися, чи небіжчик ходить, посиплюють хату у Вербівці Тербовельського району в ночі попелом (В. Гнатюк: (l. c.) с. 377); на другий день рано дивляться, чи є які сліди на тому попелі: якщо є сліди – це доказ, що небіжчик ходить, якщо нема жодних слідів, небіжчик не ходить.

Корисний вплив небіжчиків на живих людей проявляється в тому, що вони дальше цікавляться долею деяких живих осіб і їм помагають: так небіжка-мати приходила до своєї дитини та випитувала її, чи люди роблять їй (дитині) кривду, інша мати кормила або колисала дитину тощо (В. Гнатюк: (l. c.) с. 209, 368, 378, 386; А. Fischer (l. c.) с. 324; є також місцями вірування, що така дитина швидко вмирає: В. Гнатюк: (l. c.) с. 378.

Шкідливий вплив небіжчиків на живих людей має місце тоді, коли небіжчики докучають живим людям і їх різними способами страшують (В. Гнатюк: (l. c.) с. 368; А. Fischer: (l. c.) с. 325).

Щоб утруднити доступ небіжчикам до хати й то передусім таким, що докучають, відганяють їх різними способами; тут згадаю тільки про найважливіші: коли небіжчик докучає родині, треба хату – говорять люди – обсолити свяченою сіллю, в гріб його забити осиковий кілок (В. Гнатюк: (l. c.) с. 368); в інших сторонах, як наприклад у селі Ходовичах Стрийського району відганяють небіжчиків маком і роблять це так, як пише (Др. І. Колесса: Галицько-руські народні пісні з мелодіями: Етнограф. Збірник, ХІ, Львів 1901) с. 248: «Вслід за винесеною домовиною сиплють маком, щоби небіжчик тільки тоді приступив додому, коли вибирає всі зерна маку», порівняй: А. Fischer: (l. c.) с. 348, 349, 351.

⁸⁵ Відьми – це звичайні жінки наділені надприродною силою, якої не мають інші жінки; поділя-

ються вони на вроджені й учені відьми: вроджені походять від відьми матері, вчені – це такі, що навчилися тієї професії по народженні (В. Гнатюк: Купане й палене відьм у Галичині: Матеріали до української етнології XV, Львів 1912 с. 189).

⁸⁶ Так думають у Дрочеві, в інших сторонах пізнають відьми по інших знаках (В. Гнатюк: (l. c.) с. 178); відьми й чарівниці не люблять, щоб їх пізнавано (А. Fischer: Czarownica w dolinie nowotarskiej с. 11).

⁸⁷ В інших сторонах забезпечуються перед відьмами таким способом, що обсіплюють стайні диким маком і зарубують поріг стайні (Я. Пастернак: Різдво й Новий рік у народніх повірях: Життя й Знання, 1931–1932, V, ч. 4, с. 97; В. Шухевич: Гуцульщина IV, 1904 с. 11; А. Fischer (l. c.) с. 349, 351; інші способи проти відьми читаємо у І. Дмитровича (Свято Іванової ночі в Саджаві: Життя і Знання ч. 7–8, с. 199).

⁸⁸ Декуди бояться відьми більше по смерті, ніж за життя (В. Гнатюк: Похоронні звичаї й обряди: Етногр. зб. XXXI–XXXII, 1912 с. 414; Ф. Коковський: Боротьба з відьмою: Життя і Знання, VIII, 1935 ч. 11, с. 316).

⁸⁹ Український народ вірить більше у силу злих духів, ніж добрих: на першому місці є чорт, якого сили народ боїться і його іменем часто проклинає. Вірування у чорта має глибоку традицію за собою, яка має свій початок у дохристиянських часах (Д. Бандрівський: Дещо з народних вірувань Самбірщини, Життя і Знання XI 1938 ч. 10, с. 280; Я. Пастернак: Чорт у народніх віруваннях. Життя і Знання X 1937 ч. 10 с. 296).

⁹⁰ Порівняй: здачу знахарства іншій людині (В. Гнатюк: Похоронні звичаї й обряди: Етнограф. Збірник XXXI–XXXII Львів 1912 с. 408).

⁹¹ Порівняй: А. Fischer: Czarownica w dolinie nowotarskiej, Lwów, 1927, с. 10.

⁹² Подібний символічний звичай палення відьми існує також в Углянах район Пружани на Поліссі (К. Moszyński: Zwyczaje świętojańskie na wschodniem Polesiu (Nadbitka), Kraków 1929 с. 80; К. Moszyński: Polesie Wschodnie, Warszawa 1928 с. 220). Сьогоднішній символічний звичай палення відьми слід уважати як залишок або відгомін давнього дійсного палення відьм, яке випереджали різні розсліди, доходження та тортури з боку церковних та світських судів (В. Гнатюк: Купане й палене відьм у Галичині: Матеріали до укр. етнології XV у Львові 1912 с. 188, 189, 190, 194; А. Fischer: Czarownica w dolinie nowotarskiej Lwów 1927, с. 3). Деякі аналогії цього звичаю зустрічаємо також в інших народів Азії та Африки (В. Гнатюк (l. c.) с. 180, 192, 194).

⁹³ Порівняй: В. Гнатюк: Похоронні звичаї й обряди: Етнограф. Збірн. 1912, XXXI–XXXII с. 299, 318, 346, 403.

⁹⁴ А. Онишук: Останки первісної культури у гуцулів (Матеріали до української етнології, том XV Львів 1912, с. 162 (село Зелена Надвірнянського повіту).

⁹⁵ Що поліщуки є переважно українцями, у те здається, ніхто з українців не сумнівається й тому доказів на це не треба.

Інше було становище загалу поляків, які, як стверджують це деякі виняткові поляки, не мали ніколи ясної програми в етнічних справах колишньої східної Польщі: свідчить про те хоч би такий дрібний факт, що 1920 року оголошено державні польські розпорядки на Поліссі на польській і білоруській мовах, як би українців, на Поліссі зовсім не було (Polesie ilustrowane – monografia praca zbiorowa pod redakcją inż. Nelarda, Brześć nad Bugiem 1923 с. 33, 38).

Але на цьому не кінець; поляки дуже часто ставили питання, чи поліщуки є білорусинами, чи українцями (Józef Obrębski: Problem etniczny Polesia: Sprawy narodowościowe X (1936) с. 1) і по довгих міркуваннях доходили до таких висновків: «W każdym razie tak jak jest obecnie, ludzie Polesia w swej przeważającej masie nie są ani Ukraińcami ani Białorusinami. Przystają być Poleszuckami, stają się ludem bez ojczyzny» (J. Obrębski: (I. c.) с. 21: «Michał Marczak: Ze spostrzeżeń nad Poleszuckami (Ziemia) 1935» с. 132, пише так: «Któż to jest Poleszuck? Jakiej narodowości?» і дає там таку відповідь: «On sam (scilicet поліщук) tego nie wie i w roku 1931 wpisało się 63 % jego współziomków w odpowiedniej rubryce narodowościowej jako "tutejsi", a więc nie Ukraińcy, nie Białorusy i

nie Polacy, choć każda z tych nacyj wpisuje ich na swoje konto... Niewątpliwie gwara poleska stanowi obecnie odcień białoruszczyzny ze znaczną domieszką języka maloruskiego na południu i około 25 % języka polskiego w gwarze dorosłych. Ale już u dorosłajęcej młodzieży, która przeszła szkołę język zawiera 40–50 % polszczyzny. Czy wobec tego za jedno ćwierćwiecze Polesie nie sławne się polskim obszarem gwarowym, takim na wschodzie, jak Kaszubski na północy, a podhalański na południu?»

Інакше дивився на поліщуків «Mały Dziennik», який 26 липня 1938 року написав ось що: «Wielokrotnie zdarzał się, że chłopi szczególnie w województwie poleskim i wołyńskim znali doładnie historię Szewczenki, Chmielnickiego, ale nie mogli nic powiedzieć o Warszawie, czy Gdyni».

Таких і тим подібних голосів про поліщуків у колишній Польщі можна ще більш навести, однак наведені вистачають також на доказ, що погляди поляків на поліщуків не були згідні й послідовні.

⁹⁶ Тому я вважаю такий погляд, як (Wiek Nowy 28.VIII.1938 с. 4: «Dziwny Kraj i dziwni ludzie – Polesie nie chce turystów»: w reportażach z Polesia «Wileńskiego Słowa» spotykamy się z faktami rzucającymi szczególnie światło na umysłowość tamtejszej ludności. Jest ona przedewszystkim krajnie niegościnna... Nie chcą sprzedać mleka, a jak sprzedają to drożej znacznie niż żydam. Odpierają się od turystów jak od złodzieji. Murzyni mniej się boją białych niż Poleszucky ludzi nie w tarciach – щонайменше за дуже тенденційний й односторонній, якого жодним способом узагальнювати не можна: зрештою порівняй статтю І. Гургули (Пізнаваймо Полісся: Наша Батьківщина ч. II з 1937 р. с. 245 –).